

Ђуро Вујовић

ПОРАЗ ЧЕТНИКА И СЕПАРАТИСТА У КАТУНСКОЈ НАХИЈИ ПОЧЕТКОМ МАРТА 1944. И КРИЗА У КВИ- СЛИШКОМ ПОКРЕТУ У ЦРНОЈ ГОРИ

Тешкоће око организовања квислиншких снага

Капитулација Италије, која је у великој мјери измијенила однос снага у корист антифашистичког блока земаља, условила је крупне промјене и на територији Црне Горе. У вријеме када су четници у овој покрајини, помућени пропагандом савезничких радио-станица, а нарочито Радио-Лондона, која је уносила јединице НОВ и ПОЈ због њихове бескомпромисне борбе против окупатора, били у недоумици какав став да заузму према новом окупатору, јединице НОВ су извршиле значајне задатке који су им неповратно одлучили превагу над четничким покретом. Прије свега, одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ формиран је II ударни корпус, који је добио задатак да дјејствује на територији Црне Горе, Санцака и Херцеговине. Одмах по свом формирању, штаб II ударног корпуса НОВЈ упутио је двије своје бригаде у Црну Гору, а 15 дана касније још двије. Тиме је народноослободилачки покрет у овом крају доживио велики полет и постигао крупне успјехе. За мјесец дана били су ослобођени сви сјеверни срезови Црне Горе, а до краја 1943. године и знатан дио остале територије Црне Горе. У овом периоду приступила је на страну НОВ италијанска дивизија „Венеција“ у комплетном саставу и један дио дивизије „Тауринензе“, чиме су још више ојачале позиције народноослободилачког покрета. Поред свега, у октобру 1943. дошло је до ликвидације главног четничког вођства у Црној Гори, чиме је четнички покрет потпуно обезглављен и растројен.¹

Доласком у Црну Гору Нијемци су, у првом реду због мањкања сопствених снага за борбу против народноослободилачког покрета, предузели мјере да организују реакционарне квислиншке снаге, које су ово објеручке прихватиле, а нарочито по-

¹ Радоје Пајовић: Политичке прилике у Црној Гори у вријеме капитулације Италије 1943. године, Југословенски историјски часопис, 1/1962, 54 — 57.

слије смрти Баја Станишића, Блажа Ђукановића и осталих у Острогу. Тежња Нијемаца је била да изгледе извјесне разлике у схватањима квислиншких струја и организација у Црној Гори и каналишу напоре у једном правцу: против народноослободилачког покрета и у проњемачком духу. Њемачка врховна команда за Црну Гору приступила је у том циљу формирању марионетске владе, тзв. Народне управе, на коју је пренијела грађанску власт, задржавајући за себе право надзора, што је практично значило врховну наредбодавну власт. Истовремено је приступила формирању „националне милиције“, у којој је требало да буду обједињене дотадашње квислиншке формације, и Команде жандармерије за Црну Гору, под чију управу су стављене све жандармеријске јединице на територије Црне Горе, Боке и Санцака.²

Крајем 1943. и почетком 1944. године главне снаге четника и осталих квислинга налазиле су се у градовима или њиховој близини. У Подгорици се налазио мајор Ђорђе Лашић на челу одреда од 2200 људи, побјеглих из Васојевића приликом ослобођења тога краја од стране партизана. Један дио васојевићких четника није успио да побјегне за Подгорицу, већ се пребацио на десну обалу Лима и придружио четничким јединицама капетана Павла Ђуришића које су се налазиле у Санцаку.³ У Бјелопавлићима се налазио четнички одред под командом капетана Јакова Јововића у јачини од 1200 људи,⁴ а у Никшићу мањи одред, јачине око 200 људи, под командом капетана Ивана Ружића, поред већег броја четничке милиције, која је била слабо наоружана. На простору Бањана налазила се Бањско-вучедолска четничка бригада на челу са капетаном Иваном Јаничићем.⁵

На подручју старе Црне Горе, на неослобођеној територији, налазиле су се квислиншке снаге у јачини од неколико хиљада људи. Љешански одред на челу са мајором Васом Вукчевићем бројио је око 900 људи. Ријечки одред је бројио око 500 војника, док су се квислиншке снаге у Црмници процјењивале на око 1100 људи. У ове бројке су урачунати и они који су били ненаоружани, а таквих је било у просјеку једна трећина.⁶ У Приморју се налазио Будвански национални батаљон, а у Боки Которској Грбаљски батаљон.⁷ Неколико стотина четника се груписало на сектору Грахова и Кривошија. Поред ових снага у Црној Гори се налазила и жандармерија у јачини од око 1200 људи, док је Народна управа почела са организацијом извјесних снага „у својој режiji“.⁸

² Исто.

³ Архив Војноисторијског института (у даљем тексту АВИИ), четничка архива, ЦГ — В — 487/2 и 504.

⁴ Исто; Зборник III, књ. 7, док. 165.

⁵ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 504.

⁶ Исто и 487/2; Зборник III, књ. 6, док. 125.

⁷ АВИИ, четничка архива, ЦГ — П — 2781.

⁸ Исто, ЦГ — В — 504.

Процес организовања квислиншких јединица у форми тзв. националне милиције отпочео је купљењем потписа за национални покрет. Ова акција је доживјела неуспјех, јер велики број људи није хтио да потпише „Обавезу“ о антипартизанској борби. Због тога је Народна управа донијела одлуку о ускраћивању требовања свим таквим лицима и њиховим породицама, у чему их је изједначила са члановима партизанских породица.⁹ Штавише, закључила је да их треба уклонити из мјеста живљења, у првом реду кад се ради о официрима.¹⁰

Озбиљну кризу у табору квислинга и сметњу за уједињавање њихових снага изазивала је нетрпељивост између „бјелаша“ и „зеленаша“, која се у Црној Гори, а нарочито у цетињском срезу, симболично манифестовала као „борба капа“.¹¹ У складу са означеним политичким интенцијама окупатора, почетком новембра 1943. године расформирана је Ловћенска бригада, чији је командант био бригадир Крсто Поповић.¹² Иако је у својој наредби поводом престанка функција Ловћенске бригаде Поповић препоручио официрима, подофицирима и војницима који су припадали тој формацији да буду послушни и дисциплиновани и да извршавају наређења Народне управе за Црну Гору, незадовољство у редовима присталица сепаратистичког покрета је било велико.¹³ Уклањањем Крста Поповића са функција које је имао била је појачана мржња између четника и „зеленаша“ и продубљен јаз у самом сепаратистичком табору. На политичку позорницу долазе више до изражаја присталице федералистичког крила странке, које добијају своје представнике и у новоформираној Народној управи и које су крајем 1943. године упутиле проглас црногорском народу с позивом на јединство у борби против народноослободилачког покрета.¹⁴ И пред тога, на цетињским улицама, а и другдје, и даље су се све чешће догађале сцене које су одражавале дубоко незадовољство сепаратиста постојећим стањем.¹⁵ Сам Крсто Поповић, за кога је изгледало да је дисциплиновано прихватио суспензију, активирао се крајем 1943. године и независно, без званичних функција, иступио, али са одобрењем фелдкоманданта Кајпера да организује антипартизанску борбу у катунској нахији.¹⁶ У том циљу је издао проглас за мобилзацију, на који се

⁹ Црногорски вјесник, 11, 10. фебруар 1944; АВИИ, четничка архива. ЦГ — X — 18/11.

¹⁰ АВИИ, четничка архива, ЦГ — X — 18/5.

¹¹ Исто, ЦГ — В — 782; Црногорски вјесник, 18, 29. децембар 1943.

¹² Црногорски вјесник, 4, 10. новембар 1943.

¹³ Исто и 14, 15. децембар 1943.

¹⁴ Исто, 18, 29. децембар 1943; Зборник III, књ. 6, док. 199; Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књ. II, 168.

¹⁵ Црногорски вјесник, 14, 15. децембар 1943; АВИИ, четничка архива. ЦГ — В — 782.

¹⁶ Архив Историјског института СРЦГ (у даљем тексту: АИИ), 1063/IV 26—113 (44); АВИИ, 12—2, к. 1675 А.

нико није одазвао.¹⁷ Затим је у заједници са својим главним сарадником командиром Душаном Вуковићем покушао да продре у катунску нахију, истина са малим снагама јер је око себе имао свега око 150 људи, али без успјеха.¹⁸ Његова активност се ограничила само на територију Његуша и Ђеклића, но и ту је слабо прошао. Неколико покушаја да наоружа Његуше завршило се без резултата. Изузетно су 15—20 људи, од којих су већина били гајетски официри, примили пушке. Када је једном приликом Душан Вуковић са групом од 40 људи упао у Његуше с намјером да присилно мобилише сељаке, ови су се разбјежали, па је наредио да се пуца у њих. Том приликом ухватио је три младића и неколико жена и дјевојака и добро их испребијао, а потом спровео у затвор у Цетиње. Од тада су се око 20 Његуша преко дана крили у близини села и само ноћу долазили кућама да прихвате храну.¹⁹

Што се тиче Ђеклића, они су К. Поповићу и Д. Вуковићу поручили да се не усуде проћи преко њихове територије са каквом војском за Цуце или Бјелице. Предсједник ђеклићке општине је, штавише, једном приликом саопштио Крсту на Чекању да више никада неће примити окупаторску пушку и да ће то исто савјетовати Ђеклићима, а да партизанима неће правити никакве сметње да прођу или се задрже у њиховим селима. Када је неколико дана касније у Ђеклиће дошао један од командира чета Поповићеве војске, сељаци су га истјерали из своје средине.²⁰

Покушај сепаратиста да у своје име мобилишу војску за борбу против партизана нарочито су непријатељски дочекали четнички оријентисани квислинзи. У катунској нахији је по специјалном задатку на организовању четничког покрета радио још од почетка јесени 1943. године поручник Блажо Кривокапић, којему је односну мисију повјерио још Бајо Станишић. Његова активност је била усмјерена на окупљање снага за борбу против партизана, а истовремено и на раскринкавање сепаратистичке пропаганде. Нарочито се на овом посљедњем задатку активирао крајем 1943. године, а у вези са појачаним иступањима сепаратистичких вођа Поповића и Вуковића. На његову иницијативу четнички представници из чевске, бјеличке, цуцке, ђеклићке и његушке општине су 30. децембра 1943. године упутили представку Народној управи, у којој моле да се уклоне са положаја и онемогући активност командног особља бивше ловћенске бригаде, а да се за њиховог команданта у антипартизанској борби постави мајор Јово Ђукановић. У представци су Крста Поповића, Душана Вуковића и остале приказали као партизанске симпатизере, „који су пола својих најбољих сарадника послали да јавно сарађују са кому-

¹⁷ АИИ, 9989/IV 2ц—54 (43).

¹⁸ Исто, 10263/IV 2б—113 (44); Зборник III, књ. 7, док. 14.

¹⁹ АВИИ, 4—2, к. 1675 А; АИИ, 9989/IV 2ц—54 (43).

²⁰ Исто.

нистима“.²¹ Блажо Кривокапић, који је тих дана постављен за управника полиције у Цетињу, био је са групом потписника представке примљен и код фелдкоманданта Кајпера, пред којим је бранио тврдње наведене у представци. На овом састанку генерал-мајор Кајпер је Кривокапићу и осталима обећао пуну помоћ и сугерирао им да образују катунску бригаду, у чији би командни састав укључили млађе резервне официре.²² Нешто активност четника, а нешто активност Ударне групе батаљона II ударног корпуса НОВ, која је тих дана оперисала на територији Ловћенског одреда, онемогућили су рад сепаратиста и потпуно разбили њихове војне јединице.²³ Међутим, овим нијесу уклоњене разлике између четника и сепаратиста. Напротив, оне су се још и увећале, тако да је јединство „националног“ фронта у круговима квислинга све више схватано као најактеулнији проблем „националног“ покрета у Црној Гори, што је нашло свога одраза и у квислиншкој штампи, која је почетком 1944. године била препуна написа о овој теми. Питање приближавања гледишта између завађених квислиншких струја покушала је да на одређен начин ријеши Народна управа за Црну Гору.

Одмах по расформирању Ловћенске бригаде, Народна управа се позабавила питањем формирања Цетињског милицијског батаљона, који је по замисли оснивача требало да послужи као примјер компромиса између завађених квислинга.²⁴ Већину људства овог батаљона су сачињавали припадници бивше Ловћенске бригаде, али је штаб батаљона био састављен од четничких официра. Тако је за команданта батаљона постављен ваздухопловни капетан Јоле Дреџун.²⁵ У једном квислиншком извјештају, који је истина без датума, али се види да потиче с краја 1943. године, каже се: „Стварно овај батаљон не постоји. Постоје две чете тзв. „зеленашке“. Другим речима ове две чете припадају „Ловћенској бригади“, која је наводно расформирана, али у ствари постоји, јер ове две чете признају и извршавају само наређења која долазе од стране генерала г. Крсте Поповића. Свако друго наређење или заповест новопостављених старешина, старешине и војници ових двеју чета саботирају. Код овог људства не постоји уопште ма какве дисциплине и послушности, што је основ успешног рада код сваке па и најмање јединице“.²⁶ Почетком фебруара 1944. године I. цетињски батаљон милиције је имао три чете, у укупној јачини од 375 војника, али стање у њему није било боље него раније. У једном партизанском извјештају из тога времена о њему

²¹ АИИ, 6956/IX 16—50 (43) и 6955/X 16—62 (44); АВИИ, 23—2, к. 1675 А

²² АИИ, 6955/X 16—62 (44).

²³ Зборник III, књ. 7, док. 14.

²⁴ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 480/1.

²⁵ АИИ, 10263/IV 26—113 (44) и 6954/X 1в—60 (44); Црногорски вјесник, 3, 12. јануар 1944.

²⁶ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 782.

се каже: „Поменути батаљон је састављен од сепаратиста (зеленаша) и четника, врло слабо наоружан, недисциплинован, необучен у руковању оружјем, једном ријечју батаљон у чијим редовима влада анархија због политичке подвојености“.²⁷ Седмог фебруара за команданта батаљона је постављен Душан Вуковић, што је по свој прилици узето као крајњи и не много жељени излаз, а вјероватно и као извјесна рехабилитација сепаратиста, чији су функционери били заобиђени приликом формирања новог квислиншког апарата у Црној Гори.²⁸

У осталим неослобођеним крајевима старе Црне Горе није су тако оштро долазиле до изражаја несугласице на бази четничко-сепаратистичког антагонизма. Због тога је овамо по правилу имао безболније тећи процес формирања батаљона националне милиције. Међутим, упад Ударне групе батаљона НОВ у те крајеве крајем 1943. и почетком 1944. године пореметио је планове квислинга и створио им велике проблеме. Ово се особито односи на Црмницу, која је важила као главно легло реакције у читавој старој Црној Гори. Послије погибије капетана Петра Вулековића, 28. новембра 1943. године, за команданта Црмничког националног батаљона постављен је Бранко Гојнић, а када је приликом првог доласка батаљона НОВ у Црмницу овај био рањен, из Цетиња је стигао мајор Блажо Гојнић, са задатком да изврши реорганизацију тамошњих квислиншких снага.²⁹ У својству делегата члана Управе за народну одбрану, наредио је формирање националног батаљона милиције, састава пет чета, у јачини од око 600 људи, с тим да се преформација изврши 1. јануара 1944. године. Поставио је командно особље у батаљону, а такође и командире двију жандармеријских чета које су стационарале у Црмници, затим успоставио команду мјеста у Вирпазару и извршио још нека мања постављења у квислиншком апарату на терену.³⁰ Посебним наређењем завео је полицијски час, који је за села трајао од 19 часова увече до 6 часова ујутру, а у Вирпазару је почињао у 21 час. Такође је наредио да једна трећина наоружаног људства буде стално у касарнама, у сједиштима чета, и да се смјењује сваких 10 дана, а остатак људства да се групише у својим селима, из којих да се не удаљава без писменог одобрења претпостављеног старјешине.³¹ Све ово требало је да послужи уздизању ослабљене бојне готовости квислинга за случај новог партизанског напада на Црмницу, до којег је заиста дошло крајем децембра 1943. године.³² Почетком јануара 1944. године завршена је преформација црмничког квислиншког батаљона, који је бројио

²⁷ АВВИ, 23—2, к. 1675 А.

²⁸ Црногорски вјесник, 14, 20. фебруар 1944.

²⁹ АИИ, 7085/Х 1в—61 (44) и 6954/Х 1в—60 (44).

³⁰ Исто; АВВИ, четничка архива, ЦГ — В — 488.

³¹ АВВИ, четничка архива, ЦГ — В — 489.

³² АИИ, 6954/Х 1в — 60 (44).

608 војника. Намјесто погинулих и рањених били су мобилисани други.³³ У то вријеме на иницијативу Блажа Гојнића дошло је у Црмници и до једног састанка између представника црмничких четника и представника Шестана и муслимана из Крајине, на којем су се и једни и други сагласили да сарађују у борби против партизана, мада су ови посљедњи, на предлог Гојнића да оснују једну жандармеријску станицу у Шестанима, која би одржавала везу са црмничким жандармима у Сеоцама и Крњицама, одговорили да „не желе никакав касарнски живот нити плаћање ма са чије стране, јер, кажу, то квари народ“.³⁴ Средином јануара, на интервенцију мајора Гојнића, штаб Цетињског жандармеријског батаљона је преко Управе цетињске полиције предузео мјере да пронађе и упуту у Црмницу оне Црмничане који су у децембру 1943. године побјегли у Цетиње из страха од партизана или ради тога да избјегну борбу са њима.³⁵ Тако су, понајвише заузимањем мајора Блажа Гојнића, предузимане мјере да се стање у Црмници, последице два жестока напада партизана на ову нахију, поправи за квислинге, али су резултати тих настојања били врло слаби. По ријечима Бранка Гојнића, из разговора који је водио с начелником њемачког штаба у Цетињу потпуковником Аманом, „иако црмнички батаљон броји 608 војника тачно је утврђено да се против партизана није борило искрено више од 50—60 националиста“. На тој основи Гојнић је тражио да Нијемци исплате само оне Црмничане који су се активно борили против партизана.³⁶ Мада се ова тврдња Бранка Гојнића може сматрати претјераном, ипак она није много далеко од истине, а што су показали и каснији догађаји, нарочито акција квислинга у катунској нахији почетком марта 1944. године.

У ријечкој нахији главни организатор квислиншког покрета последице капитулације Италије био је мајор Бошко Петричевић. У својству команданта Ријечког националног батаљона Петричевић је вршио репресалије над партизанским становништвом и приморавао сељаке да приме окупаторско оружје. Нарочито жесток притисак је вршен над сељацима у Доњем Цеклину, којима је, кад нијесу хтјели да приме оружје, забрањиван одлазак у млинове или су малтретирани на разне друге начине.³⁷ Приликом упада Ударне групе батаљона у ову нахију дошло је до бјежања сељака из неких села, а нарочито из Рваца и Метериза.³⁸ У првим борбама један дио квислинга, у сарадњи са Нијемцима и италијанским фашистима, пружао је отпор партизанима, али је касније

³³ АВИИ, 23—2, к. 1675/А и четничка архива, ЦГ — В — 492.

³⁴ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 480/5; АИИ, 6954/Х 1в — 60 (44) и 7085/Х 1в — 61 (44).

³⁵ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 862.

³⁶ АВИИ, 23—2, к. 1675 А.

³⁷ АИИ, 11724/VII 76 — 2 (44) и 7644/XI 1 — 4 (44).

³⁸ Исто, 7674/XI 1—4 (44).

био мање расположен за то. Тако у ноћној борби између 2. и 3. јануара 1944. године, када су дијелови Ударне групе и 1. батаљон Ловћенског партизанског одреда напали непријатеља у ријечкој нахији, ниједан од припадника Ријечког националног батаљона није метка опалио, већ су се сви разбјегли чим су осјетили долазак партизана.³⁹ У редовима ријечких „националиста“ све више је избијала на површину жеља да се ослободе својих команданата и није био мали број оних који су покушавали да ступе у везу с партизанима и да им чине услуге.⁴⁰

У децембру 1943. године Бошко Петричевић је постављен за команданта Цетињског жандармеријског батаљона, а на дотадашњем положају га је замијенио капетан Стево Ражнатовић.⁴¹ Овај је наставио посао око организовања и преформације Ријечког националног батаљона, који није довршен до почетка акције квислинга у катунској нахији. Неколико дана уочи те акције батаљон је бројио шест чета, али су само прве четири биле у комплетном саставу док су пета и шеста чета биле још у фази формирања. Бројно стање батаљона је износило 457 војника, рачунајући и командни састав, наоружаних само пушкама са по 18 метака у просјеку на сваког појединца.⁴²

Што се тиче осталих квислиншких снага у Црној Гори, претежно четнички оријентисаних, оне су само номинално признавале Народну управу, а стварно су у односу на њу самостално дјеловале. Ипак је између њих и Народне управе утврђен посебан аранжман који је регулисао њихове односе на бази циљева и задатака који су им били заједнички. У децембру 1943. године, под руководством мајора Ђорђа Лашића, одржан је у Подгорици један скуп којем је присуствовало преко 500 официра. На скупу је донијета резолуција о потпомагању Народне управе, под условом да она настоји да се у Црној Гори прошири власт председника српске владе Милана Недића кад би њене функције престале да постоје.⁴³ Четнички представници су, као што се види, били готови да „забораве“ Дражино име и приклоне се Недићу само зато што им је у датом моменту изгледала на тај начин реалнија нада на излазак из ситуације у којој су се налазили. Иначе, главни војнички ауторитет за све њих био је мајор Лашић, кога су сматрали за команданта свих четничких снага у Црној Гори, без обзира на то што такве званичне функције није имао.⁴⁴ У Подгорици се налазио и главни пропагандни четнички одбор за Црну Гору.⁴⁵

³⁹ АВИИ, 4—2, к. 1675 А.

⁴⁰ Исто, 25—2, к. 1675 А.

⁴¹ Црногорски вјесник, 17, 25. децембар 1943.

⁴² АИИ, 6123/Х 1в—8 (44).

⁴³ Исто, 6954/Х 1в—60 (44); АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 504.

⁴⁴ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 504; АИИ, 7089/Х 1в—63 (44).

⁴⁵ АИИ, 6954/Х 1в—60 (44) и 10057/IV 1а—1 (44).

Да би у војничком погледу постигла обједињавање свих квислиншких снага на подручју данашње Црне Горе, Народна управа је 30. јануара 1944. године, на својој 31. редовној сједници, изабрала „команданта оперативних трупа“ за Црну Гору, нашавши у Јовану — Јову Ђукановићу, мајору, бивше југословенске војске, личност која је, по њеној оцјени, у датим приликама најбоље могла одговорити тој функцији.⁴⁶ Као члан „зеленашке“ породице, син бившег црногорског министра, а ђак београдске Војне академије из доба капиталистичке Југославије, Ђукановић је наводно у својој личности уједињавао компоненте обију квислиншких струја и као такав најуспјешније могао утицати на њихово измирење а самим тим и припремити их за заједничку борбу против народноослободилачког покрета.⁴⁷ На линији обједињавања снага црногорских квислинга заснивала се и прва повјерљива наредба новопостављеног команданта националних трупа од 23. фебруара 1944. године по којој је извршена подјела Црне Горе на пет војних области. Прва област, под називом Команда Ловћенског одреда, обухватала је цетињски и барски срез, друга област — Команда Зетског одреда, подгорички и даниловградски срез, трећа област — Команда Никшићког одреда, никшићки и шавнички срез, четврта област — Команда Лимског одреда, берански, андријевички, колашински и бјелопољски срез и пета област — Команда Санџачког одреда, пљеваљски, фочански, прибојски, сјенички, милешевски и нововарошки срез. По истој наредби одреди су се дијелили на бригаде, бригаде на батаљоне, и даље батаљони на чете, водове и десетине.⁴⁸ Међутим, ова наредба остала је мртво слово на папиру или је само формално извршена, на шта је утицао и пораз црногорских квислинга у акцији коју су предузели ускоро послије њеног доношења.

Потребу за предузимањем јаче војничке интервенције против партизана квислинзи у Црној Гори су осјећали тако рећи од дана када су сатјерани у окупаторске блокове и гарнизоне. Зато је њихов цјелокупан рад на окупљању и организовању снага у основи представљао припрему за једну такву акцију. Надајући се на већу помоћ Нијемаца, четнички команданти су питање покретања акције против партизана постављали пред њемачке власти у више махова. Тако већ у другој половини децембра 1943. године мајор Лашић, капетан Јаков Јововић, капетан Владимир Ђукић и др. састали су се на Цетињу са функционерима Народне управе, а преко ових и са Фелдкомандантуром, којој су изразили жељу да се одобри и поведе акција против партизана у Црној Гори. Нијемци су од њих тражили јачину четничких снага, план акције и друге појединости које су од значаја за њено из-

⁴⁶ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 480/10.

⁴⁷ Побједа, 46, 7. октобар 1945.

⁴⁸ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 512.

вођење.⁴⁹ Такође је и на конференцији официра у Подгорици покренуто ово питање.⁵⁰ Али, озбиљније се о њему почело расправљати тек након формирања Команде националних трупа Црне Горе, па је зато читав фебруар 1944. године протекао у знаку припрема за извођење ове замисли. Одлучено је да се акција изведе против слободне територије у цетињском срезу, са тежиштем напада на катунску нахију. Деветнаестог фебруара, на састанку између представника њемачких војних власти и четничких команданата у Подгорици, Нијемци су се обавезали да ће четницима пружити помоћ.⁵¹ И заиста, њемачке власти су Команди националних трупа Црне Горе ставили на располагање извјесну количину оружја и хране, а затим и нешто одјеће и обуће, док су четничке одреде Лашића и Јововића јако наоружале, нарочито тешким оружјем.⁵²

Процес мобилизације квислинга за планирану акцију против партизана донекле је био ријешен већ самим формирањем односно преформирањем њихових јединица. Већина квислинга, нарочито оних који су били четнички оријентисани, била је заинтересована за извођење акције. Може се рећи да су четници који су били побјегли од својих кућа и налазили се у окупаторским блоковима у принципу представљали борбен елеменат, док четници, односно „националисти“, који су се налазили код својих кућа, на неослобођеној територији, у већини нијесу били расположени за борбу против партизана, а неки су је чак и саботирали. Зато се и десило да су квислиншке власти имале највеће тешкоће приликом мобилизације на подручју старе Црне Горе. Чињеница да је од око 700 наоружаних Црмничана у акцију учествовало тек нешто преко 200 — јасно говори о томе.⁵³ Слично је било и са Грбљем, који је, као год и Црмница, одраније био познат као јако четничко упориште. Да би избјегли учешће у акцији, грбљаки сељаци су инсценирали нападе партизана на њихова села.⁵⁴ Када су четнички команданти тражили од немобилизованих Грбљана да се неизоставно укључе у борбу, ови су одбили да то ураде, говорећи: „Ако партизани посвоје цијелу Црну Гору, нека посвоје и Грбаль“.⁵⁵ Из Будванског националног батаљона се за акцију јавило свега 30 људи, махом старијих и неспособних, који су због тога били распоређени по неборачким јединицама.⁵⁶ Примјера саботирања било је и у другим мјестима, па чак и у самом Цетињу и његовој ближој околини. Тако је на дан промовисања Јова Ђукановића за команданта националних трупа

⁴⁹ АИИ, 6955/Х 1в—62 (44).

⁵⁰ Исто, 6954/Х 1в—60 (44) и 7085/Х 1в—61 (44).

⁵¹ Нико Јовићевић: Од пете офанзиве до слободе, Београд 1955. 216.

⁵² Црногорски вјесник, 21, 9. март 1944.

⁵³ Зборник III, књ. 7, док. 86.

⁵⁴ Исто, док. 117; АВИИ, 17—5, к. 1955.

⁵⁵ Зборник III, књ. 7, док. 93.

⁵⁶ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 778.

Црне Горе била заказана мобилизација грађана Цетиња који су потписали обавезу за антипартизанску борбу, а до тада нијесу били укључени у војне формације. Међутим, од укупног броја уписаних, 176 лица се није одазвало позиву. Од пријављеног људства формиран је батаљон, састава пет чета, у укупној јачини од 300 војника. Онима који нијесу дошли на први позив, по други пут је наређено да се јаве 3. фебруара, с напоменом да ће, уколико се и поново не одазову, бити одмах ухапшени и предати војном суду због неизвршења наређења.⁵⁷ У принципу, квислиншке власти су заузеле став да грађане који су потписали обавезу о антипартизанској борби, а на позив неће да се пријаве за мобилизацију, предају њемачком војном суду, а оне који нијесу потписали обавезу и отворено одбијају да учествују у борби против партизана да ухапсе и упуте на присилни рад.⁵⁸ У том смислу је 31. јануара, на сједници Народне управе, донијета одлука да се сви немобилисани грађани још једном, и то посљедњи пут, позову у „националну“ службу, па да се они који се и тада оглуше одмах лише слободе и упуте на принудни рад, било у Црну Гору било у иностранство. Ако међу таквима има чиновника, да се одмах отпусте из службе и да им се обустави исплата принадежности.⁵⁹ Познат нам је и случај села Очинића, из којег се, на позив квислиншких власти да 26. фебруара дођу на Обилића пољану, у Цетињу, ради пријема оружја и учешћа у акцији на катунску нахију, ни један од 42 војна обвезника није јавио.⁶⁰ Међутим, све то није омело квислиншке власти да организују велике снаге за акцију коју су предвидјеле против партизана у старој Црној Гори.

Пораз четничко-сепаратистичких јединица у рејону Трњине — Бата — Чево

Архивски и други извори дају различите податке о броју учесника у акцији квислинга на катунску нахију. Према тим подацима у њој је учествовало 4300—5000 црногорских четника и сепаратиста и 1300—2000 херцеговачких четника.⁶¹ По свој прилици најтачнији је податак који је на саслушању у штабу При-

⁵⁷ Исто, 491; АИИ, 10264/IV 26—114 (44).

⁵⁸ АИИ, 10264/IV 26—114 (44).

⁵⁹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — X — 20/1.

⁶⁰ Исто, ЦГ — В — 516.

⁶¹ Зборник III, књ. 7, док. 86, 91, 97 и 100; Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књ. IV, 67; АВИИ, 6—2, к. 1151/II, 27—8, к. 1956 и 28—4, к. 398; Андрија Пејовић: Пораз четника на Чево у фебруару 1944 године, Историјски записи, 4—6/1951, 265—272; Нико Јовићевић: Од пете офанзиве до слободе, Београд, 1955, 216—220; Обрад Егић: Борба друге далматинске НОУ бригаде са удруженим њемачко-четничким бандама око Чева. Бате и Грахова, 26. II до 10. III 1944. г., Историјски записи, 4—12/1952, 279—286.

морске оперативне групе дао заробљени четнички командант капетан Андрија Бурашковић, према коме је број учесника износио 4800 четника и сепаратиста и 213 Нијемаца,⁶² не рачунајући снаге од правца Билеће и Требиња, чија активност се само посредно може довести у везу са акцијом у катунској нахији. Треба рећи да у горње бројке нијесу урачунате њемачко-четничке посаде у Грахову и Драгаљу, којима је у току акције пристигла помоћ од правца Рисна и које су бројиле преко 1000 људи.⁶³ Задатак ових јединица је био да бране поменуте гарнизоне, који су били објекат честих напада јединица Приморске оперативне групе.

С обзиром на то да су, према процјенама команди и руководства НОВ, цјелокупне квислиншке снаге у Црној Гори у оно вријеме бројиле око 8000 људи⁶⁴ а узимајући у обзир посредно учешће у акцији четника Бањско-вучедолске бригаде, која је бројила преко 1000 људи, и квислиншких снага са сектора Грахова и Кривошија, излази да су готово све расположиве снаге црногорских квислинга на овај или онај начин узеле учешћа у акцији, односно да је непосредно у њој учествовало скоро двије трећине тих снага.

Циљ акције је био чишћење катунске нахије од партизана, према плану израђеном од стране Команде националних трупа Црне Горе, а усвојеном од њемачког војног заповједника за Црну Гору генералмајора Кајпера. То је даље требало квислинзима да омогући повезивање са гарнизонима у Грахову и Никшићу и окупаторско-четничким снагама на простору Требиња и Билеће.⁶⁵ Према плану, акцију је требало извести у двије фазе: прва фаза — заузимање Чева као средишта слободне територије, а друга фаза — освајање преосталог дијела катунске нахије са ослонцем на Чево, које су мислили да претворе у своју главну базу у катунској нахији.⁶⁶

Квислиншке снаге за ову акцију биле су организоване у пет колона, са основним правцем наступања од југоистока према сјеверозападу. Прва колона, формирана од четири батаљона васојевљих и кучких четника, кретала се правцем: Подгорица — Даниловград — Загарач — Марковина — Чево. Командант ове ко-

⁶² АВИИ, 27—8, к. 1956.

⁶³ На овај сектор су били концентрисани: око 500 четника Бањско-вучедолске бригаде (касније су придошли и остали дијелови ове бригаде, која је бројила 1035 људи), Кривошијски батаљон, јачине 226 људи, Граховска жандармеријска чета — 70 људи и Цуцки национални батаљон — 145 људи. Њемачке снаге су бројчано биле мале (Зборник III, књ. 7, док. 78 и 100; АВИИ, БХ — В — 8502; Др Душан Живковић: Бока Которска и Паштровићи у народноослободилачкој борби, Београд 1964, 322).

⁶⁴ АВИИ, 9—5, к. 1955 и 17—5, к. 1955.

⁶⁵ Зборник III, књ. 7 док. 86 и 100; АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 532).

⁶⁶ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 532.

лоне био је мајор Ђорђе Лашић. Другу колону је сачињавала Бјелопавлићка четничка бригада на челу са капетаном Јаковом Јововићем. Састављена је била од батаљона: Загарачког, Косоволушког и Петрушиновићког и Штапске чете Јакова Јововића. Постављање ове колоне је био: Даниловград — Заграда — Марковина — Чево. Трећа колона, састављена од Љешанског и Команског националног батаљона, на челу са капетаном Илијом Марковићем, кретала се основним правцем: доња љешанска нахија — Ораси — Ставор — Чево. Четврта колона, формирана од људства из Црмнице и ријечке нахије у два батаљона, кретала се правцем: Ријека Црнојевића — Косијери — Томићи — Ресна — Трњине. Командант колоне био је мајор Блажо Гојнић. Пета колона, на челу са мајором Бошком Петричевићем, састављена од квислинга из катунске нахије и Цетиња, била је најбројнија и кретала се у три потколоне, са основним правцем Цетиње — Чекање — Симуња — Чево. Командант свих квинслиншких снага у овој операцији био је мајор Јово Ђукановић.⁶⁷

Квислиншка документација не даје податке о бројном стању појединих колона. Према информацијама партизанске обавјештајне службе, прва колона је бројила 800 људи, друга 600, трећа 650, четврта 640 и пета око 1600; укупно око 4300 војника.⁶⁸ Међутим, вјероватно је да су прва и трећа колона биле јаче, јер поред васојевићких и кучких четника у саставу прве колоне се налазила Прва добровољачка национална бригада на челу са Вуксаном Гојковићем, јачине око 120 људи,⁶⁹ и Подгоричка жандармеријска чета, јачине 135 људи,⁷⁰ док су у трећој колони само љешански четници могли имати 650 војника, а одвише су били комански. Ова претпоставка иде у прилог вјеровању да су укупне снаге квислинга износиле 4800 војника.

Иако је акција резултат дубоке кризе у коју је запао квислиншки покрет у Црној Гори, морално стање јединица које су учествовале у њој било је различито. Људство прве три колоне мобилисано је на добровољној основи и представљало је дрзак и борбен елемент, док је људство четврте и пете колоне у већини присилно мобилисано и као такво представљало је војску са славим борбеним еланом. Ово нарочито важи за четврту колону. Сем тога, и наоружање колона је било различито. Прва и друга колона су биле јако наоружане. У првој колони свака десетина имала је пушкомитраљез, поред тога што је колона као цјелина имала у свом саставу и чету пратећих оружја од три тешка бацача и три тешка митраљеза. Колона Јакова Јововића такође је

⁶⁷ Исто, 524, 530 и 534/2; Зборник III, књ. 7, док. 86; Нико Јовићевић, н. д., 216—220).

⁶⁸ Исто.

⁶⁹ Види мој прилог: О једном покушају формирања Недићеве војске у Црној Гори, Историјски записи, бр. 1, 1964.

⁷⁰ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 517, и ЦГ — Х — 259.

имала скоро на сваку десетину пушкомитраљез, као и два тешка бацача и три тешка митраљеза.⁷¹ Остале колоне биле су слабије наоружане. Тако је четврта колона располагала са око 12 аутоматских оружја, од по 400 метака на поједино оружје, а сваки војник је имао по 50 метака на пушку. Пета колона је имала око 20 аутоматских оружја, са истим бројем метака на поједино оружје и на пушку као и четврта колона.⁷²

Насупрот овако бројних квислиншких снага, партизани су на слободној територији цетињског среза располагали малим снагама. Према извјештајима Штаба Ловћенског одреда и подручних му јединица, писаним 4—5 дана уочи акције, на тој територији су се налазили: 1. батаљон Ловћенског одреда — 93 борца, 1. чета 2. батаљона Ловћенског одреда — 32 борца, Пратећи вод штаба Ловћенског одреда — 23 борца, један тек формирани батаљон из састава Ловћенског одреда предвиђен за VIII црногорску бригаду — 80 бораца, команде мјеста Штитари и Чево — 49 бораца; укупно 277 бораца, међу којима је било 12 партизанки. Људство команди мјеста било је добрим дијелом старо и неспособно за борбу.⁷³ Батаљон и самостална чета Ловћенског одреда налазили су се на положајима у љешанској нахији и према Ријеци Црнојевића,⁷⁴ док је новоформирана батаљон већ био упућен за VIII бригаду и почетак четничко-сепаратистичког покрета га је затекао у Загарчу, одакле се са осталим партизанским снагама морао повлачити ка дубљој територији катунске нахије, да би пут за своју бригаду наставио тек по завршетку операција на овом терену.⁷⁵

Поред ових јединица, које су припадале Ловћенском одреду, на територији Комана и Загарча налазио се 6. ударни батаљон Зетског одреда, јачине 75 бораца, и Команда мјеста, која је са посадном четом бројила око 30 људи. Ово људство, иако је припадало Зетском одреду, било је за конкретну прилику прикомандовано штабу Ловћенског одреда.⁷⁶ У рејону Бате налазио се 4. батаљон II далматинске бригаде,⁷⁷ који је са људством тамошње Команде мјеста могао бројити од 150—180 људи. На тај начин, укупне снаге партизана износиле су око 550 бораца, што је представљало једну деветину непријатељских.

Међутим, у ширем рејону Грахова и Никшића налазиле су се главне снаге Приморске оперативне групе: 1, 2. и 3. батаљон

⁷¹ Зборник III, књ. 7, док. 86; Црногорски вјесник, бр. 21, од 9. марта 1944.

⁷² АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 530. Ближим подацима о наоружању треће колоне не располагамо.

⁷³ АВИИ, 29—2, к. 1675 А, 34—2, к. 1675 А и 27—8, к. 1956.

⁷⁴ Исто, 34—2, к. 1675 А.

⁷⁵ Исто, 27—8; к. 1956; Зборник III, књ. 7, док. 97.

⁷⁶ Зборник III, књ. 7, док. 92; АВИИ, 34—2, к. 1675 А.

⁷⁷ Зборник III, књ. 7, док. 324; Зборник IV, књ. 22, док. 126; Андрија Пејовић, н. д., 267.

II далматинске бригаде, I бокелски батаљон и сви батаљони VI црногорске бригаде и Никшићког одреда. Ове снаге су се даље према западу наслањале на јединице XXIX херцеговачке ударне дивизије (X, XI и XII бригаду). Групација овако бројних партизанских снага на односној територији резултат је одређеног задатка постављеног од Врховног штаба НОВ и ПОЈ тим јединицама и нема узрочне везе са акцијом квислинга према катунској нахији.⁷⁸ Оснивање Приморске оперативне групе, као нове формације НОВ, имало је наиме за циљ поправљање стања и јачање народноослободилачког покрета у приморском појасу и продор Народноослободилачке војске у те крајеве баш преко назначене територије, која је, захваљујући одсуству XXIX херцеговачке дивизије, због њених операција дубље у Херцеговини, и III ударне дивизије због операција у долинама Зете, Таре и Лима, била остала без јаче партизанске контроле. Другим ријечима, рашчишћавање ситуације на сектору Никшић — Грахово и даље према Кривошијама, Конавлима и долини Требишњице и разбијање и уништавање бројних четничких снага које су се сакупиле на том простору, био је први и неопходан предуслов даљег успјешног извршавања задатака Приморске оперативне групе. Баш у данима када су црногорски квислинзи предузели акцију против партизанских снага у љешанској и катунској нахији, јединице Приморске оперативне групе и XXIX херцеговачке ударне дивизије биле су у пуној ангажованости око извршења поменутог задатка. Новостворена ситуација је унијела извјесне коректуре у њихове тренутне планове, али није битно утицала на њихов основни и дугорочни план.

Покрет свих пет квислиншких колона почео је истога дана — 27. фебруара 1944. године. Временске прилике за акцију биле су врло неповољне. Велики снијег нападао је још одраније и у дубини катунске нахије износио је и до два метра. Падање снијега, помијешаног с кишом, а понекад и са градом, наставило се и за вријеме акције, што је представљало озбиљну објективну тешкоћу за њено извођење. Пошто је снијег био не само дубок него и мек, те су људима и товарној стоци у њега пропадале ноге, то је јако успоравало покрет квислинга, изазивало велики физички замор људи и стоке и ометало, па чак и онемогућавало, њихово снабдијевање храном и муницијом. Чим су одмакли по десетак километара од својих база, престали су до-

⁷⁸ Зборник III, књ. 7, док. 77, 78, 84, 85, 86, 91 и 100; том. IV, књ. 22, док. 105, 111, 112, 114, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 136, 138, 144, 145, 148, 150 и 173; књ. 23, док. 4, 7, 9, 19, 20, 30, 33, 42, 53, 57, 58, 60 и 67; АВИИ, 7—8, к. 1149/II, 8—8, к. 1149/II, 9—8, к. 1149/II; АВИИ, четничка архива, ВХ — В — 8502; Нико Јовићевић, н. д., 187—229; Ослободилачки рат народа Југославије, 1941—1945, књ. II, Београд, 1958, 214—215; Владо Шегрт: Ратне успомене, Београд, 1964, 395—422.

бијати храну, која је иначе била обезбијеђена у довољним количинама, а неке јединице од почетка до завршетка акције нијесу уопште снабдијеване храном и муницијом.⁷⁹ Наравно, иста тешкоћа се пријечила и пред партизанским јединицама, увећана још и тиме што су оне при својој одступници морале да воде рачуна и о великом збјегу од више стотина старца, жена и дјеце, који нијесу хтјели да чекају четнике на својим домовима.⁸⁰ Разлика је, међутим, била у моралном стању једне и друге војске, које је тако видно утицало на степен издржљивости бораца и одлучило побједу јединица Народноослободилачке војске.

Прва, друга и пета колона су дневно наступале углавном онолико колико су им дозвољавале временске и теренске прилике, јер су партизани на њиховим правцима пружали мање-више слаб отпор — толико да омогуће пребацавање збјега и коморе дубље у своју позадину. Нешто јачи отпор првој и другој колони пружили су партизани у Загарчу, и то батаљон VIII црногорске бригаде и теренске снаге (Команда мјеста са посадном четом и теренским радницима у народноослободилачким одборима и друштвено-политичким организацијама), док је 6. ударни батаљон Зетског одреда, састављен претежно од новомобилисаног људства, одступио у неред и имао већ у почетку око 20 дезертера.⁸¹ Тако су четници 27. увече заноћили у Горњем Загарчу, 28. у Марковини а 29. Лашићеви у Чеву а Јакова Јововића дијелом у Чеву а дијелом у Ластви Чевској.⁸²

Пета колона кретала се у три потколоне. Десна потколона, коју је чинио 1. милицијски батаљон на челу са Душаном Вуковићем, кренула је из Цетиња 27. увече и осванула у Гњијевом Долу. Двадесет осмог увече батаљон је заноћио у Челинским Доловима и Подлуњици, код Томића. Двадесет деветог је наставио пут правцем Закоњ — Ресна, гдје се састао са средњом потколonom, која је већ била стигла у Ресну. Са средњом поткломом је ишао и командант колоне мајор Бошко Петричевић. Правац кретања ове потколоне је био: Цетиње — Чекање — Црни врх — Симуња — Ресна. Лијева потколона је 28. увече заноћила у Великим а 29. увече у Малим Залазима. Док десна потколона није имала сукоба с партизанима, дотле су средња и лијева потколона наишле на отпор партизанских предстража 4. батаљона II далматинске бригаде: 28. на Симуњи и Залазима, а 29. у Ресни.⁸³ Састајући се код Ресне са Вуковићем, мајор Петричевић је овоме

⁷⁹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 517 и 530; Црногорски вјесник, 23, 14. марта 1944.

⁸⁰ Андрија Пејовић, н. д., 268; Побједа, 48, 29. новембар 1955.

⁸¹ Зборник III, књ. 7, док. 97.

⁸² АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 517 и 917; Црногорски вјесник, 53, 20. јун 1944.

⁸³ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 517 и 530; Црногорски вјесник, 52, 14. јун 1944.

саопштио да, према новодобијеном наређењу команданта националних трупа Црне Горе Јова Ђукановића, средња и десна потколоне имају промијенити правац кретања и упутити се ка Чеву. Тако су ове двије потколоне 29. фебруара у 16 часова ушле у Чеву, које су један сат раније већ биле запосјеле јединице мајора Лашића и дио јединица капетана Јововића.⁸⁴ Пошто се у Чеву и по околним селима сакупила велика војска, то су двије чете 1. милицијског батаљона упућене на преноћиште у села Ожеговицу и Папратни До, 3 км западно од Чева. Доласком у Ожеговицу квислинзи су се препуцали са зачељем партизанских снага које су одступале ка Трњинама.⁸⁵

За вријеме док су прва, друга и пета колона наступале од полазних база до Чева, трећа и четврта колона су биле заустављене од јединица Ловћенског одреда у љешанској и ријечкој нахији. Први батаљон Ловћенског одреда, чији је командант био Бојица Јововић, у жестокој дводневној борби нанио је љешанским четницима осјетне губитке и тек тада се повлачио са Веље горе на линију између Ораха и Прогоновића. Двадесет деветог фебруара једна његова чета је водила борбу са четницима код цркве у Прогоновићима, када је курирским путем стигло обавјештење од Бошка Куљаче о продору четника и сепаратиста од Даниловграда и Цетиња према Чеву.⁸⁶

И самостална чета Ловћенског одреда је такође 27. и 28. фебруара пружила жесток отпор четвртој четничкој колони у Улићима и на Метеризима, тако да је ова тек 29. заноћила у Косијерима, а потом, пошто се Ловћенска чета рокирала ка 1. батаљону Ловћенског одреда у љешанској нахији, неометано, што се тиче партизана којих већ није било пред њом, наставила пут правцем Микулићи — Томићи — Љешев Ступ — Трњине, у које је стигла 2. марта.⁸⁷

Добивши обавјештење о ситуацији у катунској нахији, штаб Ловћенског одреда је донио одлуку о хитном извлачењу

⁸⁴ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 517 и 530; Црногорски вјесник, 19, 4. марта 1944.

⁸⁵ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 517.

⁸⁶ Андрија Пејовић, н. д., 266—267.

⁸⁷ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 530. У чланку Андрије Пејовића „Пораз четника на Чеву у фебруару 1944 године“, објављеном у Историјским записима, 4—6/1951, говори се и о борби ове чете, која би, иако се датум не помиње, требало да буде 26. увече, дакле уочи општег напада. Према том чланку, четничке снаге, јачине око 500 војника, извршиле су покрет пред вече од правца Добрске плоче поред Улића, с намјером да зађу за леђа партизанима у ријечкој и љешанској нахији и да их сјутрадан отуда нападну, истовремено кад их са чела нападну љешански четници. Међутим, Ловћенска чета их је код Улића дочекала и у жестокој полчасовној борби разбила и натјерала у бјекство према Ријечи Црно-

својих снага из љешанске нахије, којима је пријетила опасност опкољавања на врло непогодном терену и од неупоредиво бројнијих противничких снага. Зато су 29. фебруара увече све биле на окупу у Орасима, али те ноћи, услед невремена, а нарочито због густе магле, није се могло никуда маћи. Сјутрадан ујутру, колона од око 175 бораца и до 300 старца, жена и дјеце упутила се уз Ставор и око 15 часова избила на поглед Велестова. Како су на комуникацији Даниловград — Чево примијећене непријатељске снаге, то је одустала од првобитне намјере да пређе ову комуникацију и преко Копитника настави пут даље ка сјеверо-западном дијелу катунске нахије. Са једном четом направила је маневар на тај начин што ју је упутила у правцу поменуте комуникације с намјером да противник стекне утисак да ће партизани да наиђу на његове засједe, док је главнина колоне скренула лијево и преко Чевског Лисца избила на комуникацију Цетиње — Чево, код Ресне. Касније, кад је пао мрак, и ова чета се упутила истим правцем и по трагу који је остао на снијегу стигла своју главнину. Око 2 часа послје поноћи пређена је комуникација Цетиње — Чево, на којој није било непријатељских снага, а око 8 часова, 2. марта, ухваћена је веза са батаљоном VIII црногорске бригаде и Зетског одреда, који су се налазили западно од Трњина на простору Извори — Ровине — Меоце Цуцке.⁸⁸ На тај начин све партизанске снаге Ловћенског одреда срећно су се пребациле у рејон Цуца.

Освајање љешанске и дијела катунске нахије и улазак у Чево, Нијемци и квислинзи су поpratили великим слављем. Првог марта Радио-Цетиње је емитовао на њемачком и српском језику званично саопштење о њиховом „великом успјеху“, а генералмајор Кајпер је „свим јединицама, које су у тој борби узеле учешћа, изразио своју захвалност и пуно признање на њиховом сјајном држању и храбрости“. Слично су поступили и предсједник Народне управе Црне Горе Љубо Вукановић и командант националних трупа Црне Горе Јово Ђукановић.⁸⁹ Колико су се и једни и други залетјели у својој радости, види се и по томе што је њемачка војна управа за Црну Гору донијела рјеше-

јевића, носећи им губитке од 50 мртвих и рањених. У архивским изворима нема помена о овој борби. Види се да је писац није замијенио ни са борбама које је ова чета водила на истом терену 27. и 28. фебруара. С обзиром на обавијештеност Пејовића, који је онда био командант Ловћенског одреда, сматрамо да се ова борба заиста одиграла 26. фебруара пред вече, али у погледу наведеног броја погинулих и рањених четника изражавамо сумњу, јер се не може вјеровати да се са таквим губицима непријатеља не би похвалио макар који партизански извјештај, а сигурно је да их не би могла прескочити ни квислиншка документација.

⁸⁸ Зборник III, књ. 7, док. 97; Андрија Пејовић: н. д., 266—270.

⁸⁹ Црногорски вјесник, 19, 4. марта 1944.

ње да се у знак постигнуте побједе, на предлог Народне управе, пусте из затвора 57 политичких затвореника (34 из Цетиња, 12 из Бјелоша и 11 из Ријеке Црнојевића), а да се 4 гаоца преведу у категорију политичких затвореника.⁹⁰ Јово Ђукановић је са своје стране искористио моменат да обнови један ранији захтјев и од фелдкоманданта, који је иначе био шкрт у давању оружја и опреме квислинзима, тражи да се Команди националних трупа Црне Горе стави на располагање 4000 пушака са муницијом, 300 аутоматских оружја са муницијом, 15.000 комада ручних бомби и 7000 гарнитура одијела и обуће.⁹¹ Такође је објавио своју наредбу о подјели територије Црне Горе на пет војних области, односно одреда, и о постављењу команданата тих одреда и јединица у њиховом саставу.⁹² Али радост и једних и других била је краткотрајна.

Чим се квислиншка војска размјестила у Чеву и по околним селима, мајор Лашић је позвао команданта пете колоне мајора Бошка Петричевића и команданта 1. милицијског батаљона командира Душана Вуковића на састанак у Мишке, код Чева, да се са њима договори о даљим плановима и операцијама против партизана. Прва фаза похода била је завршена, а другу је требало наставити према накнадном наређењу команданта националних трупа Црне Горе Јова Ђукановића.⁹³ Састанку у Мишкама није присуствовао Јаков Јововић, који се налазио у селу Кута, недалеко од Чева, али је мајор Лашић обавијестио Петричевића и Вуковића да се са овим споразумио о питањима о којима ће се расправљати и донијети одлука.⁹⁴ Велико невријеме је јако отежавало одржавање везе са командантом свих снага Ђукановићем, који се налазио у Цетињу. Није било очекивати да ће се та веза брзо и ефикасно успоставити и поред тога што је једна чета Нијемаца са нешто италијанских фашиста радила на успостављању телефонске линије Цетиње — Чево, а друга група Нијемаца на комуникацији Даниловград — Чево.⁹⁵ Зато је Лашић, понесен дотадашњим успјесима а вјероватно и плашећи се да не изгуби у времену, одлучио да у споразуму са поменутиим командантима предузме даље кораке, не чекајући наређење претпостављеног команданта и не осврћући се на то што трећа и четврта колона нијесу биле стигле, нити се знало докле су допрле.

На састанку у Мишкама одлучено је да се Јаков Јововић са својом бригадом упути преко Ластве у правцу Меоца Чевских, у којима се према обавјештењима налазило око 60 партизана,

⁹⁰ Исто.

⁹¹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — X — 54.

⁹² Исто, ЦГ — В — 521.

⁹³ Исто, 532.

⁹⁴ Исто, 517.

⁹⁵ Зборник III, књ. 7, док. 86. и 100.

да одатле један дио снага упути у правцу Убала Чевских, а са главнином да пође ка селу Дреноштици да би партизанима пресјекао евентуалну одступницу у том правцу; Душан Вуковић са својим батаљоном да крене правцем Чево — Ожеговице — Доловско корито — Убли — Бијеле пољане — Лигунар, а мајор Петричевић са својим снагама (средња потколоне пете колоне) правцем Чево — Трњине — Прентин До — Кобиљи До.

Покрет јединица у предвиђеним правцима, према договору са овог састанка, извршен је сјутрадан, 1. марта, у 14 часова. Душан Вуковић је 3. и 4. чету свога батаљона задржао на преноћиште у Папратном Долу, 1. чету упутио у село Ожеговице а 2. у Доловско Корито, одакле је требало да обезбјеђује десни бок снага мајора Петричевића. Петричевићева колона је, међутим, одмах по доласку у Трњине нападнута од дијелова Ловћенског одреда. Развила се жестока ноћна борба у којој су четници били разбијени и уз велике губитке натјерани у панично бјекство. Партизанске снаге које су вршиле напад биле су мале и нијесу имале претензије да у том моменту врше озбиљнији продор. Штавише, нијесу се, након завршетка борбе, задржале ни у Трњинама, већ су се вратиле на полазне положаје. Док је Петричевић лично био на челу паничара, 15 његових војника није одступило, већ је освојило у Трњинама. Одступајући ка Чеву, Петричевић је у селу Ожеговицама наишао на чету 1. милицијског батаљона и покушао да је приволи на повлачење под изговором да је командант њиховог батаљона Вуковић већ давно одступио ка Чеву, што није било тачно. Сјутрадан ујутру и Душан Вуковић је дошао у могућност да се увјери у то да је Петричевићева колона у нeredу одступила ка Чеву. Да би поправио ситуацију на фронту и локализовао продор партизана, те спријечио даље ширење панике међу војницима, наредио је командиру једне своје чете да са јединицом крене у правцу Трњина и да их по сваку цијену заузме. Овај је око 9 часова без борбе ушао у Трњине, јер партизана није било у селу, и о томе обавијестио свога команданта батаљона. Душан Вуковић је о овоме даље обавијестио мајора Лашића у Чеву, а сам је са осталим својим снагама пошао напријед и посјео положај на линији Трњине — Доловско корито.

Паника која је захватила колону мајора Петричевића била је толико јака да су неки од бјегунаца почели Лашића увјеравати да извјештај Душана Вуковића о уласку његових јединица у Трњине није тачан. Да би се увјерио у стварност, Лашић је лично са својом пратњом пошао у Трњине, гдје је заиста нашао Вуковића са једним дијелом људства његовог батаљона. Баш у то вријеме стигао је у Трњине и један дио четврте квислиншке колоне на челу са мајором Гојнићем, док се други дио задржао у Ресни. Сада су се сва три квислиншка команданта састали, продискутовали о ситуацији и донијели одлуку да мајор Гојнић кре-

не сјутрадан са својом колоном у правцу Бате, да се Вуковић задржи на положајима које су његове јединице до тада држале, а да мајор Лашић, који се око 17 часова вратио у Чево, још у току ноћи упути у Трњине резервне снаге, како би се одатле могле употријебити онамо гдје буде најпотребније.

Ни 2. март није прошао без борбе. Када је једна чета 1. милицијског батаљона, која је држала положај на брду Иљу, сјевероисточно од Трњина, покушала да заузме нов положај, наступајући у правцу Шестелине косе, била је нападнута од стране партизана и у борби, која је трајала до ноћи, имала 1 погинулог војника. Ноћ између 2. и 3. марта протекла је релативно мирно, са повременим пушкарањем дуж положаја са једне и друге стране.

Трећег марта, у 7 сати ујутру, мајор Гојнић се са својом колоном упутио у предвиђеном правцу и ускоро запосјео положај на Бати и околним брдима. Резервне снаге мајора Лашића, које су, према договору, имале у току ноћи 2/3 марта да пристигну у Трњине, нијесу дошле. Чак и 3. марта Душан Вуковић је био принуђен да четири пута тражи од Лашића обећано појачање, које је у село Круг стигло тек у 18 часова. Поред 400 војника Љешанског националног батаљона, на челу са командантом капетаном Илијом Марковићем, у Круг је стигло и 60 војника Команског националног батаљона на челу са четничким официрима Вукадиновићем и Радоњићем, док се 135 војника Подгоричког жандармеријског батаљона задржало источно од Круга у кући Богдана Драшковића. Како је у току ноћи између 3. и 4. марта очекиван напад од стране партизана, Душан Вуковић је инсистирао да се подгоричка жандармерија упути у правцу брда Иља и појача положај тамошње чете 1. милицијског батаљона, а да се остале снаге такође распореде на положај или остану у резерви, како би се спремно дочекали догађаји који су очекивани. Међутим, жандарми и војници поменутих батаљона изјавили су да су уморни и покисли и да им је потребан бар краћи одмор прије него пођу на положај. Тако се и десило да их је општи напад партизана затекао у селу Кругу.⁹⁶

На партизанској страни дошло је у међувремену до значајнијег прегруписавања снага. Немајући још у виду ситуацију која је наступила у рејону Чева, а припремајући се за напад на окупаторски гарнизон у Грахову, штаб II далматинске бригаде је наредио свом 4. батаљону да се хитно пребаци из рејона Ресне у село Трешњево. Тиме је фронт према Ресни, гдје је овај батаљон већ био ступио у сукоб са непријатељем, био јако ослабљен и свео се практично на посадну чету Команде мјеста Бата.⁹⁷ Напад на Грахово требало је да почне ноћу између 29. фебруара и 1.

⁹⁶ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 517 и ЦГ — Х — 259.

⁹⁷ Зборник III, књ. 7, док. 324; Обрад Егић: н. д. 279—281.

марта у 22 часа са два батаљона II далматинске и једним батаљоном VI црногорске бригаде, док су 4. батаљон II далматинске бригаде и 1. бокељски батаљон, који је тих дана ушао у састав Далматинске бригаде, добили задатак да ликвидирају непријатељску посаду у Драгаљу, која је била јако утврђена. Међутим, баш у моменту издавања заповијести за ове нападе, штабу II далматинске бригаде стигло је обавјештење од Команде мјеста у Чеву о наступању квислиншких колона из разних праваца према Цуцама и о паду Чева и тражена помоћ од једног до два батаљона да би се непријатељ зауставио у свом напредовању. Штаб II далматинске бригаде је схватио новонасталу ситуацију, јер избијање противничких снага на означену територију угрожавало је залеђе главнине Приморске оперативне групе, као и бригадну интендантуру, болницу и батаљонске коморе у јачини од 180 људи, које су се налазиле необезбијеђене у селу Трешњево. Зато врши извјесну коректуру плана напада: ликвидацију непријатељског упоришта у Драгаљу повјерава своме 1. батаљону, а 4. батаљону своје бригаде и 1. бокељском батаљону наређује да хитно крену у правцу Чева и састану се са тамошњим снагама Ловћенског одреда и у заједници са њима протјерају непријатеља у правцу Цетиња и Даниловграда. Задатак је био тежак, јер су ова два батаљона тек била стигла с пута по врло лошем времену: 1. бокељски са простора Маочићи — Трешњево, а 4. батаљон из Ресне. Али, морао се извршити. Уз ванредне напоре, борећи се са умором, снијегом, кишом и хладноћом, батаљони су стигли на одређену територију и већ 2. марта заузели положај Ровине — Трњине — Вити јасен и ступили у контакт с непријатељем, којег су на неким тачкама фронта и потисли с положаја.⁹⁸

Напад на Грахово и Драгаљ није успио. Штаб II далматинске бригаде се спремао да га обнови у току ноћи између 2. и 3. марта. Међутим, новонаименовани штаб Приморске оперативне групе је баш 2. марта стигао у рејон Грахова и истага дана се детаљније обавијестио о ситуацији, тј. о покрету и намјерама окупатора и квислинга. Прије свега, штаб II ударног корпуса, који је преко својих обавјештајних органа био начелно упознат са догађајима, депешом је ставио у налог штабу Приморске групе да се чвршће повеже са јединицама Ловћенског одреда и интервенише у правцу катунске нахије.⁹⁹ Такође је и штаб Ловћенског одреда, одмах по прикупљању својих снага западно од Трњина, обавијестио штаб Приморске групе о свом извлачењу из клопке, те о распореду, снагама и намјерама непријатеља, тражећи од њега да без одлагања пошаље бар два своја батаљона на њихов сектор, као неопходна за разбијање непријатеља док се још на-

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ АИИ, 10245/IV 2а—300 (44)

лази у Чеву и околини.¹⁰⁰ И штаб II далматинске бригаде је тога дана у 19 часова добио извјештај од свога 4. батаљона о покретима непријатеља у којем се такође тражи хитна помоћ од најмање два батаљона, јер у противном, како се каже у извјештају, расположиве снаге нијесу у могућности да зауставе и сузбију непријатеља. Сличан извјештај штаб II далматинске бригаде је добио и од два теренска политичка радника са угроженог подручја.¹⁰¹

На бази тако познате ситуације, штаб Приморске оперативне групе НОВ је наредио да II далматинска бригада одустане од планираног напада на Грахово са циљем да се у датом тренутку главна пажња поклони сектору катунске нахије, па да се тек након разбијања квислинга на том правцу приступи ликвидацији непријатељских снага у Грахову и остварењу наредних задатака Приморске групе. Тога ради издао је наређење, према којем је II далматинска бригада, без једног батаљона, појачана 1. бокелским батаљоном, једним батаљоном Ловћенског и једним Зетског одреда, имала енергичним налетом напасти, разбити и по могућности уништити непријатељске колоне које су се разним правцима кретале према Трешњеву. По заузимању Чева, даље гоњење непријатеља требало је да наставе батаљони Ловћенског и Зетског одреда, а II далматинска бригада са Бокелским батаљоном да се врати у рејон Тоспуде — Трешњево — Доњи Извор, гдје ће добити даљи задатак. Група батаљона, састављена од једног батаљона II далматинске, једног VI бригаде и једног Никшићког одреда, имала је да држи у чврстој блокади Грахово и да затвара правац Рисан — Драгал, нарочито пазећи да непријатељ не избије преко Драгала и угрози с леђа партизанске јединице које дјелују према Чеву. У циљу обезбјеђења од правца Никшића и онемогућавања евентуалног покушаја непријатеља да из никшићког гарнизона направи испад, VI црногорска бригада, без два батаљона, ојачана батаљонима Никшићког одреда, добила је задатак да затвара све излазе из гарнизона, дјелујући активно, нарочито ноћу, рушењем комуникација, постављањем барикада и сл. Један батаљон ове бригаде био је предвиђен као општа резерва и налазио се у селу Рокочи. Према овом наређењу, и XII херцеговачка бригада, која се тренутно налазила у саставу Приморске оперативне групе, добила је такође одређени задатак у вези са онемогућавањем четничке интервенције од правца Требиња, као год и од правца Билеће према Вилусима, који је односна јединица била успјешно започела још одраније. За случај теже ситуације био је предвиђен начин извлачења свих снага правцем Бијеле Рудине — Бањани.¹⁰²

¹⁰⁰ Андрија Пејовић, н. д., 269—270.

¹⁰¹ Зборник III, књ. 7, док. 324; Обрад Егић, н. д., 282.

¹⁰² Зборник III, књ. 7, док. 84 и 85; АВИИ, 20—4, к. 398; Нико Јовићевић, н. д., 218 — 219.

Наређење штаба Приморске оперативне групе имало је начелан карактер. Због тога је одређивање основних праваца и детаља напада било препуштено командантима јединица које су учествовале у операцији. Конкретно, то је изгледало овако:

Другога марта у 22 часа упућен је усиљеним маршем 1. батаљон II далматинске бригаде правцем Тоспуде — Трешњево — Горњи извори — Прентин До — Ровине — Трњине — Вити јасен, са задатком да потпомогне 4. батаљон II далматинске бригаде и јединице Ловћенског одреда. Трећи батаљон II далматинске бригаде је такође усиљеним маршем упућен са положаја Вардар у правцу Бате са задатком повезивања са 1. бокелским батаљоном и људством тамошње Команде мјеста, који су се налазили на овом сектору.

Трећег марта, по доласку батаљона II далматинске бригаде на означену територију, све снаге партизанских јединица биле су распоређене на линији Ровине — Трњине — Меоце Џуцке — Иванове алуге — Меоце Чевске. Однос снага противничких страна се измијенио али су снаге окупатора и квислинга опет биле бројчано за око пет пута јаче. Рачунајући да су два новопридошла батаљона II далматинске бригаде и 4. батаљон VI бригаде, који се налазио у резерви, бројили у просјеку по 120 бораца, а 1. бокелски батаљон 60—70 бораца, снаге новопридошлих јединица су износиле око 430 бораца, према чему су укупне снаге партизана износиле највише до 1000 бораца.

Иако су све партизанске јединице биле веома изморене, неиспаване и ненахрањене, донесена је одлука о брзој акцији. Заправо, 3. батаљон II далматинске бригаде ступио је у борбу ускоро по доласку у рејон Бате, са којег сектора су 1. бокелски батаљон и људство Команде мјеста Бата били потиснути истог дана од стране четничке колоне мајора Гојнића. Прва чета овог батаљона у краћој али жестокој борби разбила је четнике на Бати и око 17 часова ушла у село. Далматинском батаљону садјејствовао је и 1. бокелски батаљон. Пораз непријатеља био је потпун. Читава четничка колона у нареду је одступала у правцу села Липе и даље према Ресни, остављајући на бојишту око 30 погинулих, док је рањених и заробљених било и до 50. Између осталих, заробљени су капетан Андрија Бурашковић, новонаименовани командант Ријечко-црмничке квислиншке бригаде, и Блажо Клисић, предсједник црмничке општине и замјеник команданта Црмничког националног батаљона.¹⁰³ Заједно са колоном мајора Гојнића одступала је у правцу Ресне и потколоне пете колоне, на челу са мајором Петричевићем, која је последије одступања за Чevo била упућена на овај сектор.¹⁰⁴

¹⁰³ Зборник III, књ. 7, док. 86 и 324; АВИИ, четничка архива, ЦГ — В 517 и 530; АВИИ, 6—2, к. 1151/II; Обрад Егић, н. д., 283; Андрија Пејовић, н. д., 271—272.

¹⁰⁴ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 530.

Сви остали батаљони НОВ, распоређени на положају према квислинзима, стављени су под команду капетана Бруна Вулетића, замјеника команданта II далматинске бригаде. Вулетић је у сарадњи са члановима штаба Ловћенског одреда саставио план за напад. На сугестију чланова штаба Ловћенског одреда одлучено је да се напад изврши још исте ноћи, тј. између 3. и 4. марта. Према плану, један батаљон II далматинске бригаде добио је задатак да изврши напад на село Круг и пресијече путеве који воде од Трњина према Чеву, а други да нападне директно на Трњине. Одредски батаљони су имали извршити напад на квислиншку јединицу у Меоцама и даље наступати у правцу Чева.¹⁰⁵ У 22 часа отпочео је напад на свим тачкама положаја који је држао 1. милицијски батаљон, а тако исто и на село Круг, у којем се налазила већина квислиншких војника који су били дошли као појачање Милицијском батаљону. Док је 1. милицијски батаљон покушао да да одбрану и уз помоћ једног дијела људства Љешанског националног батаљона, са којим је био капетан Марковић искрвавио на положају, дотле су квислиншке снаге у селу Кругу од првог момента биле збуњене и убрзо се дале у панично бјекство. Према операцијском дневнику 1. милицијског батаљона, подгоричка жандармерија и људство Команског националног батаљона нијесу ни метка опалили, што не значи да су прошли олако. Напротив, на путу од Трњина до Чева убијено је више десетина четника, како оних који су били у Кругу, тако и осталих. Разбијањем четника у Кругу партизани су зашли за леђа квислинзима који су се налазили у Трњинама, чиме им је у знатној мјери отежана одступница. Снажним бомбашким напади-ма далматинских батаљона, који су дјествовали из супротних праваца, квислиншке снаге у Трњинама су биле потпуно разбијене, а добрим дијелом и уништене. Такође су били жестоки напади које су вршиле јединице Ловћенског одреда на линији Доловско корито — Меоце Чевске, тако да су се квислинзи и са ових положаја убрзо дали у панично бјекство.¹⁰⁶

Разбијањем квислинга на Трњинама ријешено је и питање Чева. Паника коју су проносили бјегунци са положаја захватила је и оне на Чеву, тако да су се и они брже-боље дали у бјекство. Партизани су у стопу гонили разбијене квислиншке јединице, али им ипак није пошло за руком да наметну борбу онима у Чеву, сем што су њихови први дијелови припуцали на још заостали дио престрављених четника, којима су нанијели губитке. Чак је и мајор Лашић замало избјегао судбину да буде заробљен или

¹⁰⁵ Зборник III, књ. 7, док. 324; Обрад Егић: н. д., 282—283; Андрија Пејковић: н. д., 270.

¹⁰⁶ Зборник III, књ. 7, док. 86, 97, 100 и 324; АВИИ, 6—2, к. 1151/II и четничка архива, ЦГ — В — 517, 530 и ЦГ — Х — 259; АИИ, 2742/IV 2а—46 (44); Обрад Егић: н. д., 282—283; Андрија Пејковић: н. д., 271.

убијен. У посљедњем тренутку успио је да искочи кроз прозор једне куће између 20 људи своје пратње, искористивши тренутак кад су партизани ове разоружавали. Побјегао је и без шињела, који је касније као ратни трофеј носио један борац-Далматинац.¹⁰⁷ Четвртог марта у 8 часова 1. и 4. батаљон II далматинске бригаде ушли су у Чево.¹⁰⁸ Нешто прије тога Душан Вуковић са једним дијелом људства свога батаљона, мислећи да се на Чеву још налазе националистичке снаге, напао је партизанима с леђа изнад села Војинића. Али кад су га партизани одбили и ускоро напали са више страна, наносећи му нове велике губитке, било му је јасно да је Чево у партизанским рукама. Зато се на брзу руку повукао у правцу Враначке љути, а одатле преко Ластве Чевске за Марковину, гдје је сустигао мајора Лашића, који га је обавијестио да је Чево заузето од стране партизана без борбе и да су љешански и комански четници и подгоричка жандармерија прошли кроз њ, бјежећи у непознатом правцу. Мајор Лашић је истога дана, по мраку, стигао у Даниловград, а Душан Вуковић је, са свега 18 људи из своје најближе околине, заноћио у Доњем Загарчу, да би сјутрадан преко Комана и Штитара продужио ка Цетињу, у које је стигао 6 марта.¹⁰⁹

Колона мајора Гојнића и дио људства пете колоне, са којим је био мајор Петричевић, прогоњени су и у току ноћи између 3. и 4. марта као и сљедећег дана правцем Граб — Липа — Ржани До — Ресна — Чекање. Али ни њима није могла бити натурена борба, сем кратко вријеме код Граба 4. марта ујутру, гдје су Гојнићеви четници имали нове жртве.¹¹⁰ Увече су обје квислиншке групације биле у Цетињу.¹¹¹ Што се тиче лијеве потколоне пете квислиншке колоне, чија је полазна база била Његуши, ова је на свом путу преко Малих и Великих Залаза, Језера, Плате и Јасиковице 3. марта стигла у Добронез До. Када је тога дана пред вече дошло до борбе на Бати, потколона се, не ступајући у борбу, истим правцем повлачила натраг и 4. марта преко села Језера спустила у село Ораховац у Боки Которској.¹¹²

С обзиром на то да се није налазила на правцу главног удара снага НОВ, најбоље од свих је прошла друга колона, бар што се тиче жртава. Својим правцем наступања она је стигла до Бијелих пољана, гдје се састала са Пјешивачким националним батаљоном, на челу са Максимом Ускоковићем. У Даниловграду су, доласком мајора Лашића у ноћи између 4. и 5. марта, били оба-

¹⁰⁷ Зборник III, књ. 7, док. 100 и 324; Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књ. II, 216; Андрија Пејовић, н. д., 271.

¹⁰⁸ Зборник III, књ. 7, док. 324.

¹⁰⁹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 517; Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књ. II, 217.

¹¹⁰ Зборник III, књ. 7, док. 86; АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 530.

¹¹¹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 530.

¹¹² Исто.

вијештени о крајњој судбини акције националистичких снага. Плашећи се да је Бјелопавлићка четничка бригада, о којој нијесу имали гласа, опкољена од стране партизана и да би могла бити уништена, командант Даниловградског жандармеријског батаљона капетан Душан Милатовић комбиновао је један батаљон од жандарма и националистичке милиције и на челу са поручником Момчилом Калезићем упутио га у правцу Богетића, са задатком да се отуда распита о судбини бригаде Јакова Јововића и према потреби и могућности укаже јој помоћ. Са поменутом бригадом овај се батаљон састао у Љесковим Доловима, одакле су се скупа повлачили ка Богетићима и даље цестом за Даниловград.¹¹³

Пораз црногорских четника и сепаратиста у катунској нахији представљао је тежак морално-политички и војнички слом квислинга. Тешко је установити њихове губитке у овој акцији, али је сигурно да су били врло велики. Према званичним извјештајима штаба Приморске оперативне групе и штаба II ударног корпуса, који су писани првих дана послје пораз квислинга, њихови губици су износили 110 мртвих, 130 рањених и 85 заробљених.¹¹⁴ Међутим, у овим извјештајима се по свој прилици превиђају губици непријатеља у љешанској нахији, које су му посљедњих дана фебруара задале јединице Ловћенског одреда, а који су износили преко 20 погинулих четника.¹¹⁵ Ово се да закључити по томе што се у извјештају штаба Ловћенског одреда штабу II ударног корпуса од 10. марта 1944. године каже: „До сада је избројано преко 130 мртвих а сигурно је да их има по овим јамама још велики број“.¹¹⁶ Сем тога, у операцијском дневнику штаба II далматинске бригаде изричито се каже: „Непријатељ је у овој борби на самом сектору Чева имао 110 мртвих и око 130 рањених и 85 заробљених“.¹¹⁷ Уосталом, и остали партизански штабови се при писању извјештаја о броју погинулих и рањених непријатељских војника ограђују изговором да нијесу успјели да дефинитивно установе те губитке. Тако се у поменутом извјештају штаба Приморске оперативне групе од 11. марта 1944. године каже: „Знамо тачно да је непријатељ имао 110 мртвих, 130 рањених и 85 заробљених, док за један велики број, који нијесмо видјели или нијесу пронађени, а и због тога што још нијесмо прикупили све податке, не можемо јавити“.¹¹⁸ Узимајући све ово у обзир, може се са сигурношћу устврдити да су квислинзи у овој акцији имали преко 350, а можда и до 400 избачених из строја. Од свих квислиншких јединица највише је настрадао 1. милициј-

¹¹³ Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књ. II, 217; АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 917.

¹¹⁴ Зборник III, књ. 7, док. 94 и 100.

¹¹⁵ Андрија Пејовић: н. д., 266—267.

¹¹⁶ Зборник III, књ. 7, док. 97.

¹¹⁷ Исто, док. 324.

¹¹⁸ Исто, док. 100.

ски батаљон¹¹⁹ и колона мајора Гојнића.¹²⁰ Поред свега осталог, од непријатеља је заплићено 80 пушка, 3 пушкомитраљеза, 1 тешки митраљез и много хране и муниције и разног другог ратног материјала.¹²¹ Пораз квислинга ће бити схваћен потпуније кад се узме у обзир чињеница да су партизански губици у односу на непријатељске били минимални. Мада се извјештај штаба II ударног корпуса Врховном штабу од 8. марта 1944. године, као ни извјештај штаба Приморске оперативне групе од 11. марта 1944. године, у којима се каже да је на партизанској страни било 3 мртва и 7 рањених,¹²² не могу узети као потпуни и тачни, јер се данас може установити да је губитака било више,¹²³ ипак се може приближно утврдити да су партизани имали избачених из строја свега око 20 бораца. Овдје не рачунамо жртве четничког терора, којих је, на примјер, само у Загарчу било 7. У другим мјестима тих жртава било је мање. Познато је да се убијањем нејачи нарочито истицала тзв. Прва добровољачка бригада са Вуксаном Гојковићем на челу, која је на свом путу за Чево прошла преко Загарча.¹²⁴

С обзиром на то да се у литератури, а и у неким партизанским документима, говори и о четничким колонама које су се у вријеме акције црногорских четника и сепаратиста на катунску нахију упутиле од Требиња ка Ластви и од Груде ка Грабу, наводно са циљем да садјејствују снагама црногорских квислинга на тај начин што би и једни и други из супротних праваца притијеснили јединице Народноослободилачке војске на простору који их је раздвајао и уз помоћ окупаторско-четничких гарнизона у Грахову и Драгаљу, а евентуално и оних у Рисну и Никшићу, растјерали их и уништили, потребно је нешто више рећи о томе, јер је стварно стање било другачије. Ми, наиме, немамо података да ли је у вези са акцијом квислинга било усаглашености између Команде националних трупа Црне Горе и руководства црногорских и херцеговачких четника на подручју Требиња и Билеће, односно између заинтересованих окупаторских команди и гарнизона на једној и другој страни, али је сигурно да покрети и борбе херцеговачких и других четника у долини Требишњице у назначено вријеме нијесу имале офанзиван карактер. Вјероватно је да су ове команде биле обавијештене о покрету црногорских четника и сепаратиста према катунској нахији, а нарочито командант

¹¹⁹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 517 и ЦГ — Х — 259.

¹²⁰ Зборник III, књ. 7, док. 97.

¹²¹ Исто, док. 94 и 100.

¹²² Исто, док. 94.

¹²³ Само из посадне чете Команде мјеста Загарач 3. марта су заробљена два Велимировића у Бијелим пољанама, које су пјешивачки четници истог дана стријељали, док је командир те чете Илија Вуковић сјутрадан такође погинуо у борби на Ластви Чевској.

¹²⁴ Види мој прилог: О једном покушају формирања Недићеве војске у Црној Гори, Историјски записи, књ. 1, 1964.

Бањско-вучедолске четничке бригаде капетан Иван Јаничић, који је био у чешћем контакту са Командом националних трупа Црне Горе, али с њихове стране није било никаквог покрета који би наговјештавао садјејство са снагама црногорских квислинга. Другим ријечима, њихова „акција“ је била дефанзива пред снажним налетима дијелова Приморске оперативне групе и јединица XXIX херцеговачке дивизије, које на овом сектору није ниуколико успорила или онемогућила акција црногорских квислинга према катунској нахији. Пошто се из бројних извора, партизанских и четничких, не види да је било четничких покрета од Требиња и Груде у одређеном времену и са назначеним снагама, сем испада мањих снага из Требиња, које једва да су имале за циљ да потисну партизане из једног села у друго, то изводимо закључак да са те стране није било покрета четничких јединица с претензијама да садјејствују снагама црногорских квислинга у њиховој акцији према катунској нахији. Наравно, то не значи да ови посљедњи нијесу рачунали са тамошњим снагама. Управо су сматрали да ће главнину партизанских снага у завршници акције набацити на јединице Требињског четничког корпуса и Бањско-вучедолске четничке бригаде и тако је коначно разбити, а можда и уништити.¹²⁵

¹²⁵ Још 20. фебруара 1944, у оквиру својих ширих задатака, као и задатака Приморске оперативне групе, која је тих дана била у формирању, штаб XXIX херцеговачке дивизије издао је наређење подручним бригадама, према коме је дивизија као цјелина имала разбити четничке јединице на простору Никшић — Требиње — Зупци и овладати Вилусима и Граховом (Зборник IV, књ. 23, док. 105). Двадесет петог фебруара штаб дивизије је у том смислу издао још конкретније наређење (Исто, књ. 22, док. 126). XI херцеговачка бригада је добила задатак да затвара и обезбјеђује правце од Билеће ка Вилусима, Велимљу и Дубочкама, за вријеме док X и XII херцеговачка бригада изврше чишћење територије на лијевој и десној обали Требишњице, разбијањем и протјеривањем четника и блокирањем билећког и требињског гарнизона (Исто, књ. 23, док. 7). Двадесет шестог фебруара у 3 часа ујутру XII херцеговачка бригада ослободила је Вилусе, у којима се налазило око 500 четника Бањско-вучедолске бригаде на челу са капетаном Иваном Јаничићем (Исто, књ. 22, док. 131 и 173 и књ. 23, док. 7). Разбијени четници су побјегли у правцу Ластве, коју су јединице XII бригаде такође ослободиле још истог дана у току ноћи (Исто, књ. 22, док. 138 и 173). Двадесет седмог фебруара XII херцеговачка бригада наставила је прогоњење четника у правцу Зубаца, уништавајући мостове на Требишњици код Ластве. Сљедећа два дана успјела је да потпуно ослободи Зупце и заузме село Граб, чиме је избила на врата Конавала (Исто, док. 144, 145, 150 и 173 и књ. 23, док. 9). У Зупцима је убила 35, а ранила и заробила 89 четника, док је заплијенила 3 бацача, 1 брдски топ, 1 тешки митраљез, 200 граната и 200.000 метака (Зборник III, књ. 7, док. 94). У исто вријеме X херцеговачка бригада је упала на територију између Билеће и Требиња, на десној обали Требишњице, разбијајући четнике на том простору и онемогућавајући саобраћај између билећког и требињског гарнизона (Исто, књ. 22, док. 129, 136, 150 и 173 и књ. 23, док. 17, 41, 42 и 189).

*Стање у квислиншком покрету послје пораза
на подручју старе Црне Горе*

Пораз квислинга у катунској нахији представљао је тешко искушење за њихову ионако поколебану и растројену војну и политичку организацију у Црној Гори. Последице пораза су се нарочито видно манифестовале у старој Црној Гори, како због тога што је он доживљен на тој територији, тако и због различитих схватања и унутрашњих размирица у редовима квислинга, које су на овом подручју биле веће него у ма којем другом крају Црне Горе. Поред четника и сепаратиста овдје је постојала и трећа квислиншка струја са чисто њемачком оријентацијом. Главни представници ове струје били су чланови Народне управе, или бар њихова већина, и војни функционери Команде националних трупа Црне Горе. Ова струја је настала да уједини напор свих квислиншких снага на линији борбе против народноослободилачког покрета у Црној Гори. Према томе, квислиншки покрет на територији старе Црне Горе је био мјешавина разних групација с претензијама да представља једну цјелину пред окупатором и јединствени фронт против снага народноослободилачког покрета. Док су четнички оријентисани елемен-

Разбијени четници Бањско-вучедолске бригаде, заједно са својим командантом Јаничићем и пратњом мајора Петра Баћевића, отпутовали су преко Требиња и Груде за Боку Которску, камо је и Баћевић био побјегао неколико дана раније, а затим су преко Рисна стигли почетком марта у рејон Грахова, гдје су се прикључили тамошњим њемачко-четничким посадама, које су послје разбијања квислинга у катунској нахији поново постале објекти честих напада јединица Приморске оперативне групе, нарочито II далматинске бригаде. (Исто, књ. 23, док. 9 и 17; АВИИ, четничка архива, БХ — В — 8502).

Стање према Требињу и Билећој остало је за четнике углавном непромијењено и првих дана марта 1944, с тим што је билећки гарнизон, у коме се налазила Билећка четничка бригада, био још јаче блокиран и узнемиран честим ноћним нападима јединица X и XI херцеговачке бригаде (Зборник IV, књ. 23, док. 7, 17, 18 и 30; АВИИ, 8—8, к. 1149/II. Први озбиљнији покушај да колико-толико поправе своју ситуацију, четници су направиле 1. марта, када су, њих око 500 са нешто Нијемаца, пошли из Требиња у правцу Зубаца и напали тамошња два батаљона XII херцеговачке бригаде. Једва да су успјели заузети неколико села, кад су опет били најурени и враћени натраг у Требиње (Зборник IV, књ. 23, док. 12 и 189). Дијелови XII херцеговачке бригаде, су се у рејону Зубаца задржали и касније, током читавог марта па и априла 1944.

Према томе, од правца Требиња и Конавала није било офанзивних покрета квислиншких снага који би се могли довести у узрочну везу са покретом црногорских квислинга према катунској нахији, а ако су међу тамошњим квислинзима постојале такве намјере, оне су онемогућене од јединица XXIX херцеговачке дивизије још прије него је и дошло до акције у катунској нахији, као и у току саме акције.

ти мање-више били спремни да прихвате било какву солуцију и слушају било чију команду, само ако су сматрали да би то могло бити више у интересу борбе против народноослободилачког покрета, дотле су представници сепаратиста иступали са одређеним условима и уопште представљали непослушније крило у квислиншком конгломерату са подручја старе Црне Горе. Имајући у виду такву ситуацију, Народна управа Црне Горе је као основни принцип своје политике прокламовала: борбу против народноослободилачког покрета у сарадњи са њемачким оружаним снагама, апстрахујући сваку политику. Али такав принцип није се могао остварити, јер су индивидуалности појединих квислиншких струја, некад више а некад мање, увијек долазиле до изражаја, и то баш у првом реду на бази разлика у политичким концепцијама сваке од њих понаособ. То није могло проћи а да не остави одговарајуће последице и на борбену спремност ових снага. Уколико су политичке размирице више долазиле до изражаја, утолико је више слабила војна организација и борбена способност квислинга.

Оштрија размимоилажења међу квислинзима запажена су и последије њиховог пораза у катунској нахији. Управо ова акција је показала колико је несрећна и са војног аспекта организација која „уједињује“ толико хетерогене политичке струје. Душан Вуковић, сепаратистички командант, који је у акцију учествовао на челу 1. милицијског батаљона и који је био познат као велики антикомуниста, паничарско држање многих јединица и команданата у акцији схватио је као акт саботаже, а што се неких команданата тиче, и као смишљен акт уперен против њега. Његова жеља да истраје у борби је, по његовом мишљењу, искоришћена од тих команданата на тај начин што су га оставили самог на положају с рачуницом да изгине и он и његова војска. Зато је одмах по повратку у Цетиње оптужио те команданте фелдкоманданту генералмајору Кајперу, тражећи да се они узму на одговорност. Истовремено је молио фелдкоманданта да му уважи оставку на положај команданта 1. милицијског батаљона, изговарајући се да му је у онаквим условима немогуће командовати.¹²⁶ Кајпер је уважио оставку Вуковића, што је касније учинио и командант националних трупа Црне Горе Јово Ђукановић.¹²⁷

Увиђајући још једном, последије пораза у катунској нахији, своју слабост и немогућност да води борбу против народноослободилачког покрета, маринетска влада у Цетињу, или тзв. Народна управа, покушала је да тражи излаз новим путем. Управо на линији својих интимних политичких концепција и жеља, а и у складу са споразумом који је направила са четничким официрима, покренула је питање уједињења Црне Горе и Србије под

¹²⁶ АВИИ. четничка архива, ЦГ — X — 259.

¹²⁷ Исто, ЦГ — X — 71.

покровитељством предсједника марионетске владе у Србији Милана Недића. Зато је 15. марта сазвала конференцију својих чланова и команданата већих националистичких јединица на којој је „једногласно констатована потреба спајања Црне Горе и Србије и одлучено да се ова народна жеља саопшти њемачким властима у Црној Гори“.¹²⁸ Када је два дана касније, на сједници Народне управе, њен предсједник Љубо Вуксановић овлашћен да ову одлуку саопшти генералмајору Кајперу и њемачком дипломатском представнику на Цетињу, члан Народне управе Богдан Ивановић уздржао се од потписа на записнику, износећи да „по споразуму између двију група (једна од ових група је федералистичко-сепаратистичка а другу чине сви остали — Ђ. В.) не долазе у обзир политичка питања него само борба против партизана и других субверзивних елемената, а та је одлука политичке природе, за чије потписивање није овлашћен“.¹²⁹ Ово питање се и даље заоштравало и представљало камен спотицања у раду Народне управе и уз остала било једно од главних које је увећавало иначе перманентну кризу овог квислиншког органа. Разлике у политичким гледањима представника политичких струја које су биле заступљене у Народној управи спутавале су рад ове марионетске институције и сводиле је практично на немоћно и врло непопуларно тијело, чак и у очима самих квислинга.

Најлошије услуге самој себи правила је Народна управа својом пропагандом. „Принцип“ о апстраховању политике из њеног рада и рада њених органа био је најобичнија фраза, сем ако чланови Народне управе и друга лица из њене околине нијесу сматрали да пропаганда за њемачки фашизам не спада у сферу политике. У вријеме када је и самим Нјемцима било јасно да су изгубили рат, пропаганда и популарисање „славе“ и „величине“ њемачког Рајха и ширење прича о његовој непобједивости било је толико огавно и ниско да су се народне масе у својој огромној већини гнушале такве политике, сматрајући је највећом издајом.¹³⁰

¹²⁸ Исто, 69.

¹²⁹ Исто.

¹³⁰ Један од већих пропагандних наступа квислинга у Цетињу било је отварање фашистичке изложбе „За нову Европу“ и одржавање фашистичког збора пред зградом народног позоришта, 26. марта 1944. године. Изложба је била на линији пропаганде „младих народа у борби за нову Европску заједницу“ и напора „које њемачки човек врши за коначну побједу свога народа“. (Црногорски вјесник, 29, 28. марта 1944). Збор је инспирисан трогодишњицом од 27. марта 1941. године, на који датум су се говорници са овог скупа бацали блатом, сматрајући га највећом срамотом у нашој историји. Такође су сви искористили могућност да наруже и оклеветају западне савезнике, Англо-Американце. Саво Радоњић, члан Народне управе, у свом говору је рекао: „Не може нам се опростити што не видимо да Енглези пљују на два милиона гробова што смо посијали по Југославији за њихов рачун. А ако све то видимо онда нам се никако не може опростити што те наше издајнике још сматрамо својим пријатељима и

Главно пропагандно гласило квислинга из Народне управе и Команде националних трупа Црне Горе и сачувани свједок срамоте коју су наносили црногорском народу био је „Црногорски вјесник“. Квислинзи су покушали и са одржавањем јавне трибине, зване „Црногорски национални час“, која се имала изводити путем предавања њихових функционера у згради Народне позоришта. Народ је тешко преживљавао ову срамоту и није посјећивао ове приредбе, као год што се гнушао и предавања која су држана преко цетињске радио-станице. Стога се квислиншка штампа жалила на овакво стање, саопштавајући: „Примјећује се да публика све мање посјећује ове часове. Не знамо да ли је то због измака сезоне или шаблонског програма? У оба два случаја требало би нешто предузети, јер се, у противном, може догодити да се једне лијепе вечери „Црногорски час“ одржи пред — ниједним посјетиоцем“.¹³¹

Један од тежих аката издаје квислинга у Цетињу из овога периода била је пропаганда за јављање Црногораца за одлазак на рад у Њемачку. Мањи број дезоријентисаних и малодушних особа успјели су да у марту отправе на тај пут, да би, незадовољни постигнутим резултатом, у априлу покренули нову акцију.¹³² Прљаве услуге на линији ширења фашистичке пропаганде, посебно за одлазак црногорске радне снаге на рад у њемачке фабрике, учинио је Нијемцима бивши партизан-денунцијатор Милован—Мишо Поповић.¹³³

Међутим, више од фашистичке пропаганде марионета из Цетиња нас интересује како се конкретно манифестовала криза у квислиншким редовима, нарочито на линији њихових напора да спроведу, оформе и учврсте своју војну организацију.

У Цетињу су се налазиле доста бројне квинслишке снаге. Поред оних из града, ту су били и квислинзи који су побјегли

од њих очекујемо слободу... Видећи ствари тако, ја Енглезе сматрам нашим непријатељима број 1, јер су комунисти само њихови агенти“ (Исто).

Слично мишљење једним другим поводом износи и Живко Анђелић, подпредседник Народне управе Црне Горе, који каже: „Међутим, Њемачка није противник црногорског народа, већ је напротив његов пријатељ. За вријеме од када су њемачке трупе дошле у Црну Гору, сваки добронамјерни и прави, честити Црногорац могао се увјерити и осјетити — а то и вјерује и осјећа — да му је Њемачка пријатељ. Свакако ми Црногорци не мислимо да ћемо изгубити овај рат, јер њега ће добити Њемачка. Она га мора добити и када га она добије онда га и ми добијамо и онда ће наша несрећна отаџбина Црна Гора и у миру наћи уз Њемачку свој прави национални црногорски пут“ (Исто, бр. 36, 15. април 1944.) У оваквом духу су били и сви остали говори, предавања и цјелокупна пропаганда марионетске владе у Цетињу за читаво вријеме њеног постојања.

¹³¹ Црногорски вјесник, 49, 27. маја 1944.

¹³² Исто, 23, 14. март 1944, 32, 4. април 1944 и 72, 26. август 1944.

¹³³ Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књ. IV, 33 и 34.

са слободне територије. Највише их је било из чевске општине — 320 људи.¹³⁴ Мањи број Чевљана се налазио у Даниловграду у саставу Бјелопавлићке четничке бригаде.¹³⁵ Квислинзи из Цуца су се налазили: један полубатаљон, јачине 138 људи, налазио се у Цетињу,¹³⁶ други полубатаљон, јачине 145 људи, у рејону Грахова и Кривошија,¹³⁷ док се мањи број налазио у Никшићу.¹³⁸ Истина, број оних у Цетињу је варирао. Тако их је прије акције у катунској нахији било знатно више. Само у фебруару, прије акције, побјегло је у блок са слободне територије око 150 Цуца.¹³⁹ Послије акције, многи су пошли својим кућама, на слободну територију, или су се крили у њиховој близини. До ове подјеле квислинга из катунске нахије на више страна дошло је крајем 1943. године, приликом ослобођења овога краја од стране јединица Народноослободилачке војске, и тако је остало до љета 1944. године.¹⁴⁰ Из осталих општина број одбјеглих са слободне територије био је мањи. По повратку из катунске нахије ово људство је представљало много више полунаоружану гомилу него војску. Не само што је било морално утучено, већ је и у материјалном погледу било у врло биједном стању: слабо одјевено и обувено и са минималним условима за прехрану.¹⁴¹ Команда националних група Црне Горе је преко Народне управе инсистирала да све избјеглице из катунске нахије окупи у Цетињу, формира у јединице, снабдије опремом и оружјем и припреми за нову акцију против партизана.¹⁴² Али ова настојања су остала без резултата, у првом реду због тога што су на одређен начин долазила у сукоб с расположењем Нијемаца, било зато што је ослабило њихово повјерење у ове снаге или зато што нијесу имали могућности да их снабдију потребном опремом, храном и оружјем.

Средином марта генералмајор Кајпер је наредио да се 1. и 2. национални батаљон расформирају и да се сва издата им спрема и оружје одузму и врате Фелдкомандантури. Такође да се снабдијевање ограничи само на оне војнике који врше сталну, даноноћну службу код њемачких посада и осигурања.¹⁴³ Ово је јако заострило ионако озбиљан проблем снабдијевања толиког броја људи.

¹³⁴ АВИИ, 28—8, к. 1956.

¹³⁵ Исто, четничка архива, ЦГ — X — 65.

¹³⁶ АВИИ, 27—8, к. 1956 и 28—8, к. 1956.

¹³⁷ Исто, 21/1—1, к. 397 и четничка архива ЦГ — X — 65, 72, и 75; ЦГ — В — 733 и 1456.

¹³⁸ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 2567.

¹³⁹ АВИИ, 27—8, к. 1956 и 34—2, к. 1675 А; Црногорски вјесник, 14. фебруар 1944.

¹⁴⁰ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 733.

¹⁴¹ Исто, ЦГ — X — 69.

¹⁴² Исто, 65.

¹⁴³ Побједа, 46, 7. октобар 1945.

Питање преформације квислиншких снага у Цетињу ипак је почело да се на одређен начин рјешава још у марту мјесецу. Претежно од људства бившег 1. и 2. милицијског батаљона формирана су два комбинована батаљона, слабо наоружана и опремљена, чије људство се смјењивало на градским стражама са малим бројем пушака којима је располагало.¹⁴⁴ Од старијег људства формиран је тзв. Резервни батаљон, док је још одраније постојао Бачки батаљон, састављен од ђака цетињских средњих школа, који су по одређеном програму вршили егзерцир и ишли на градске страже.¹⁴⁵ При Команди националних трупа је постојала Штапска чета, док су формиране и тзв. Чиновничка и Позадинска чета. Ова посљедња је формирана од људства старијих годишта, претежно избјеглица, и држала је страже у унутрашњости града.¹⁴⁶ Од регуларних јединица у Цетињу је још одраније постојао жандармеријски батаљон, чија је једна чета стационирала у Ријеци Црнојевића, једна у Будви, један вод у Његушима а један у Бајицама, док су се двије чете, од којих једна чевска, налазиле у самом граду.¹⁴⁷

На предлог Команде националних трупа Црне Горе од 15. марта 1944. године да се на територији Црне Горе формира неколико кадровских батаљона као регуларних јединица, њемачка врховна команда за Црну Гору дала је начелну сагласност, али је формално одобрење за формирање ових јединица добијено тек 3. маја 1944.¹⁴⁸ Ипак је процес њиховог формирања почео раније. Тако је Команда националних трупа Црне Горе још 13. марта наредила команданту Будванског националног батаљона да пошаље 20 војника, физички здравих и способних, од 20—40 година старости, команданту Црмничког националног батаљона 100 војника, команданту Ријечког националног батаљона 80 војника и команданту Његушко-ћеклићког националног батаљона 50 војника (30 из Његуша, 20 из Ђеклића). Све ово људство требало је да дође ненаоружано у Цетиње 17. марта ради формирања Цетињског кадровског батаљона.¹⁴⁹ Међутим, први покушаји формирања овог батаљона и окупљања људства за њ показали су велику немоћ и дубоку кризу у редовима квислинга на читавој територији која је како-тако била под утицајем Команде националних трупа Црне Горе. Сви напори квислиншког вођства у Цетињу да прикупи снаге и формира јединице протекли су у знаку те кризе.

¹⁴⁴ АВИИ, 28—8, к. 1956.

¹⁴⁵ Исто, четничка архива, ЦГ — В — 625; Црногорски вјесник 20, 7. март 1944 и 25, 18. март 1944.

¹⁴⁶ Исто; АВИИ, четничка архива, ЦГ — Х — 86 и 93.

¹⁴⁷ Црногорски вјесник, 17, 25. децембар 1943; АИИ, 5966/IX 1а—45 (44).

¹⁴⁸ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 641; Побједа, 47, 14. октобар 1945; Зборник III, књ. 7, док. 165.

¹⁴⁹ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 2315, 2316, 2317, и 2318.

Будући свјесно да је становништво у својој већини партизански расположено и да на добровољној основи не може постићи иоле значајнији резултат, приступило је казним мјерама и репресалијама, али су и ове у најчешћим случајевима постизале управо обрнуто дјејство.

На предлог Јова Ђукановића, Народна управа је на својој сједници од 9. марта 1944. донијела одлуку да се породице чији се чланови налазе у партизанима интернирају, с тим да се извјестан број одраслих чланова задржи у цетињском затвору за таоце. Народна управа је замолила Самосталну фелдкомандантуру „да јој по овом питању остави пуну слободу акције и да не прима никакву интервенцију“.¹⁵⁰ Наравно, проблем интернирања толиког броја становника за Нијемце се друкчије постављао но што су квислинзи жељели. Зато је ова одлука Народне управе само дјелимично могла бити остварена, и то углавном у односу на њен посљедњи став.

Да би мјерама принуде у вези са формирањем јединица дала „легалну“ форму, Народна управа је 20. априла донијела тзв. Уредбу о националној служби, којом је команданту националних трупа Црне Горе дато овлашћење да по потреби позива на дужност обвезнике националне службе од 18—60 година старости и распоређује их у јединице. За случај намјерног неодржавања позиву Уредбом се предвиђала смртна казна, коју изричу пријеки војни судови, предвиђени посебном Уредбом Народне управе из фебруара 1944. У лакшим случајевима недисциплине и непослушности предвиђено је кажњавање робијом.¹⁵¹ Мада је ова Уредба важила за читаву неослобођену територију Црне Горе, она није могла бити досљедно примјењена ни у самом Цетињу, јер би се иначе претворила у масовна стријељања „националиста“. Зато је највећи број непослушника подврђаван под параграф „лакших случајева“ и осуђиван на присилни рад, затворске казне или робију.

Уредбом о националној служби предвиђена је и формација кадровских батаљона и то по један у цетињском, подгоричком, даниловградском и никшићком срезу у укупној јачини од 2000 војника.¹⁵² Изгледа да су баш тешкоће у вези са формирањем ових батаљона и условиле или бар убрзале доношење поменуте Уредбе. Ево како се тај проблем пред квислинге постављао у самом Цетињу:

Команда националних трупа Црне Горе позвала је путем огласа цетињске грађане од 20—40 година старости да се 25. марта у 9 часова окупе у касарни на Обилића пољани, са циљем

¹⁵⁰ Исто, 529; Побједа, 12, 3. фебруара 1945.

¹⁵¹ Црногорски вјесник, 27, 20. април 1944.

¹⁵² Зборник III. књ. 7, док. 165; АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 641 и 778; АИИ, 4648/V 4—1 (44); Побједа, 47, 14. октобар 1945; Црногорски вјесник, 37, 20. април 1944.

да се изврши избор људства за кадровски батаљон. Од цјелокупног грађанства мушког пола тих година, које је свакако бројило више стотина људи, окупило се на зборно мјесто до 9 и по часова тек нешто око 120 људи. Представник Команде националних трупа капетан Владимир Ђукић одржао је, као за увод, присутнима говор о значају антипартизанске борбе и о улози новог кадровског батаљона коју он треба да одигра у тој борби. Затим их је позвао да се изјасне ко је за борбу против партизана и да се такви издвоје на страну и уписују у батаљон. На то су свих 120 грађана читавих пет минута одговорили ћутањем. Тада су капетан Ђукић и остали присутни представници квислиншке власти — управник полиције поручник Блажо Кривокапић, командир Душан Вуковић и др. — заузели пријетећи став, обасипајући бујицом најпогрднијих ријечи окупљене грађане и пријетећи им репресалијама ако не промијене мишљење. Страх од репресалија учинио је своје и 59 људи издвојило се из строја и уписало у нови Кадровски батаљон. Од тога броја око 20 људи су нађени за неспособне. Остала група од преко 60 људи није поклекнула пред пријетњама, већ је одбила да се упише у батаљон и одазове позиву за борбу против партизана. Представник полиције је ове људе записао у своју листу ради предузимања репресалија против њих.¹⁵³

Одзив за упис у Кадровски батаљон био је врло слаб и на терену ван града, тако да је у вријеме доношења Уредбе о националној служби бројио свега 225 људи, а то је представљало мање од половине предвиђеног састава.¹⁵⁴ Квислиншке власти су поново покушале да га попуне млађим људима из Цетиња. Наредиле су да се пријаве војни обвезници рођени од 1912. до 1923. године закључно. Међутим, од позваних 93 јавила су се свега 42, а од тога броја комисија је нашла неспособних двадесет и једног. Тада је наређено да се похалпе сви они који се нијесу пријавили и да се употребљавају за јавне радове док се не донесе коначна одлука о томе шта ће се са њима даље радити.¹⁵⁵

Међутим, отказивање послушности и недисциплина били су општа појава. Само неки од сачуваних података из документације самих квислинга довољно указују на такво стање. Седмог априла Команда националних трупа издала је налог управнику полиције у Цетињу да по приложеном списку похалпси и пошаље на јавне радове Цетињане који се нијесу хтјели одазвати њеном позиву од 5. априла исте године.¹⁵⁶ Девог, десетог и једанаестог априла није се одазвао позиву за војну службу већи број војника 1. националног батаљона (само из 1. и 3. чете 34 војника) и 14

¹⁵³ АИИ, 4648/V 4—1 (44).

¹⁵⁴ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 641 и 778.

¹⁵⁵ Исто, 778.

¹⁵⁶ Исто, 604.

војника из чете за позадинску службу.¹⁵⁷ Управа полиције је ухапсила двадесет и двојицу од ових непослушника. Остали су се извукли помоћу љекарских увјерења, а неки су радили и код Нијемаца.¹⁵⁸ Осмог априла један вод Штапске чете Команде националних трупа пошао је у Ријеку Црнојевића гдје се задржао неколико дана на оближњим положајима. Људство овог вода је било толико недисциплиновано да је његов командир морао реферисати претпостављеном старјешини: „Дисциплина и морал код једног дијела људства били су испод сваке критике, тако да се је могло очекивати сваког момента да се људство распрсне и оде куд који“.¹⁵⁹ Избјегавање војне дужности је вршено и промјеном мјеста боравка, затим од стране чиновника правдањем потребе службеног рада у канцеларији и на разне друге начине.¹⁶⁰ Усљед таквог стања у квислиншким јединицама, које се још више погоршало послје бомбардовања Никшића и Подгорице од стране савезничких авиона, командант националних трупа Црне Горе Јово Ђукановић је 9. маја, између осталог, реферисао Кајперу: „Морал националиста падао је из дана у дан и послје ваздушног напада Никшића и Подгорице раван је нули. Постоји опасност да се распрше и задњи остаци националиста. Природна посљедица је потпуни хаос, који је искористио од комуниста у сврху коначног истребљења националиста“.¹⁶¹

Ништа боље стање за квислинге није било ни у оним јединицама које су се налазиле ван Цетиња, на неослобођеном дијелу територије старе Црне Горе. Послје слома квислинга у катунској нахији био је ослобођен већи дио територије цетињског среза, тј. скоро читава катунска и већи дио љешанске нахије. Мањи дио катунске нахије био је у ничијој власти или су власт одржавале и једна и друга страна. То се углавном односи на Његуше и југоисточну половину Ђеклића.¹⁶² На Његушима се налазио жандармеријски вод јачине 30 људи и њемачка посада од свега 5 људи,¹⁶³ као и њемачка посада на Крсцу.¹⁶⁴ На Чекању је била нешто јача њемачка посада и неколико десетина националиста као стална стража. Осталу територију су контролисали партизани или су били у могућности да њом крстаре и долазе у контакт са народом. Иначе, највећи број људи овога краја био је ненаоружан и налазио се код својих кућа. До акције у катунској нахији безмало сви Ђеклићи су били код својих кућа, на

¹⁵⁷ Исто, 608, 611 и 612.

¹⁵⁸ Исто, 611 и 615.

¹⁵⁹ Исто, 621.

¹⁶⁰ Исто, 611 и ЦГ — X — 113; АИИ, 6964/X 1а—16 (44).

¹⁶¹ Побједа, 47, 14. октобар 1945.

¹⁶² АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 599.

¹⁶³ Исто, 886 и 922; АВИИ, 28—8, к. 1956.

¹⁶⁴ АИИ, 9989/IV 2с—54 (43); АВИИ, 4—2, к. 1675 А; Зборник III, књ. 7, док. 14.

слободној територији.¹⁶⁵ Послије акције 60 сељака је пошло у блок, док их је из његушке општине било нешто више. Од тог људства квислиншка команда у Цетињу формирала је Његушко-ћеклићки национални батаљон. Али ова јединица, иначе положно наоружана, постојала је више на папиру. Команда националних трупа Црне Горе, да би растеретила блок и ојачала своје позиције на територији Ђеклића и Његуша, слала је људство овог батаљона за појачање тамошњих посада и осигурања.¹⁶⁶ Међутим, ово је ишло на силу и углавном није извршавало наређења. Једанаестог априла Команда националних трупа је ставила у налог поручнику Стевану Марковићу да пође у дио Ђеклића који није био под непосредном партизанском влашћу и организује тамошње сељаке у једну чету, на тај начин што ће се сваки претходно потписати да је добровољни борац против партизана.¹⁶⁷ Али не само што ова мисија није успјела, већ је и од оних 60 Ђеклића, који су до тада били у блоку, 25 пошло својим кућама, у партизанску зону.¹⁶⁸ Такође није могло бити извршено наређење да се од људства тобожњег Његушко-ћеклићког националног батаљона појачају посаде на Крсцу, Његушима и Чекању, па је Команда националних трупа била принуђена да овај батаљон расформира и људство разоружа.¹⁶⁹

Расуло које је захватило квислиншке јединице послије њиховог пораза у катунској нахији нарочито је погодило Ријечки национални батаљон. На позив његовог команданта капетана Стева Ражнатовића од 5. марта 1944. године да се разбијено људство врати на положај код Ријеке Црнојевића, нијесу се одазвали 102 војника 2. чете, која је била са терена Додоша, Жабљака и Врањине, већи дио људства 1. чете и љуботињски вод 3. чете, тако да је командант батаљона морао са малим бројем људи да посједне положај на Метеризима.¹⁷⁰ Покушаји који су у овом смислу чињени и сљедећих дана такође су остали без успјеха, те ова јединица није била у стању да пружи помоћ, која је од ње тражена, Љешанском националном батаљону, на који су партизани вршили жесток притисак у борбама од 8—10. марта.¹⁷¹

Команда националних трупа наредила је, међутим, команданту батаљона да од људства са своје територије формира један оперативни и један резервни батаљон. Оперативни батаљон је требало да буде састављен од људства од 20 до 40 година старости и, према приложеном списку, имао је бројити 331 војника. Од осталог људства требало је формирати резервни батаљон. Опера-

¹⁶⁵ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 692.

¹⁶⁶ Исто, 599 и 778.

¹⁶⁷ Исто, 610.

¹⁶⁸ АВИИ, 28—8, к. 1956.

¹⁶⁹ Исто, четничка архива, ЦГ — В — 599 и 778.

¹⁷⁰ Исто, 539, 528 и 543.

¹⁷¹ Исто, 936.

тивци су морали бити стално на положајима, смјењујући се сваких 48 часова, и примати храну и плату за оно вријеме док су на служби. Резервни батаљон је био предвиђен да се користи с времена на вријеме, према насталој потреби.¹⁷² Четири дана касније командант батаљона је обавијестио претпостављену команду да му се људство слабо одазива. Када је, одмах затим, од њега тражено да пошаље 80 људи, од 20 до 40 година старости, за формирање кадровског батаљона на Цетињу, морао је обавијестити да наређење не може извршити, јер људство уопште неће да се одазива.¹⁷³ На то му је упућено ново наређење, којим је тражено да се према онима који се не одазивају позивима и који не извршавају наређења немилосрдно поступи и да се разоружају и са оптужним рапортом упуте националној команди на Цетињу. При извршењу овог задатка да се користи жандармеријска чета у Ријеци Црнојевића а евентуално и њемачка команда мјеста. Такође, да се према јатацима и партизанским симпатизерима најстроже поступи, у коју сврху да се формира једна чета јачине 30 људи за извршење овог задатка. И, најзад, да се укине храна и плата свима који отказују послушност.¹⁷⁴

Према писму команданта батаљона од 21. марта види се да је команда батаљона у међувремену некако успјела да окупи само једну чету од људства са терена Добрске Жупе, Метериза, Рваша, Друшића и Бобије, у јачини од 120 војника, који су држали положај на Метеризима и осигуравали пут од Шинђона до Леперића. Друга чета је своје окупљање условљавала доласком неког поручника Јовићевића из Цетиња за њеног командира, док је 3. чета, коју је сачињавало људство са терена Зачира, Дубове, Смоковаца, Доњих Села и Дујеве, изјавила да са свога терена, односно из својих села, неће никуда. Из Ријеке Црнојевића било је уписано 35 војника и исто толико из Бокова, Косијера и Ђиновића. Команда батаљона је предложила команданту националних трупа да се сви војници који нијесу хтјели да приступе организацији уз помоћ Нијемаца разоружају, затворе и интернирају да не би одбјегли у шуму, наводећи да она сама то не може урадити, па ни уз помоћ жандармерије, која се „показала потпуно немоћна за извршавање ма каквих наређења“.¹⁷⁵

Међутим, и овај почетни успјех команде батаљона био је само на папиру, што се види из писма командира Ријечке жандармеријске чете команданту жандармерије у Цетињу, које гласи: „Ријечки национални батаљон, као што је познато команданту, повратио се из акције из Катунске нахије у потпуном расулу и хаосу. За ових последњих дана покушано је да се стање код ми-

¹⁷² Исто, 540 и 541.

¹⁷³ Исто, 597.

¹⁷⁴ Исто.

¹⁷⁵ АИИ, 6129/Х 1в—15 (44).

лиционера поменутог батаљона поправи, али је све остало безуспјешно. Војници националисти, сем један незнатан број, не одазивају се никаквом позиву, па чак ни позиву Њемаца за страже и друго. Командант батаљона и гарнизонар немају никаквог ауторитета, тако да се стање из дана у дан погоршава. Батаљон је под оружјем имао око 600 националиста, од кога броја дато је оружје једном великом броју који су комунистички настројени, или су партизански симпатизери, а који разорно дјелују, како на положајима тако и у позадини међу масама“. Командир жандармеријске чете у писму даље предлаже да се цио Ријечки национални батаљон у најкраћем року разоружа помоћу једне казнене експедиције, која би била састављена од Нијемаца и „националиста“ из других нахија, да се потом изврше хапшења и репресалије над кривцима и тек послњје тога приступи реорганизацији батаљона.¹⁷⁶

О стању у жандармеријској чети исти командир неколико дана касније извјештава: „Услњед ситуације која је настала код Ријечког националног батаљона, о чему сам већ поднио извјештај, утицај у негативном смислу настао је и код жандарма ове чете који су родом из ријечке нахије“.¹⁷⁷

Писмо капетана Стева Ражнатовића од 24. марта је нова потврда о расулу у Ријечком националном батаљону. У том писму он обвјештава претпостављену команду:

„да збору батаљона није хтео да се одазове већи број села; да се од наоружаног људства јавило једва 20%;

да је немогуће извршити разоружање оних који не извршавају наређења и који се не одазивају позиву;

да није у стању формирати јединицу за предузимање репресалија према онима који се не одазивају позиву;

да је комунистичка пропаганда узела јаког маха у редовима напред наведеног батаљона и

да је потребно да нека страна јединица дође у Ријеку Црнојевића у циљу помоћи организације напред наведеног батаљона и предузимања мјера према свима који су комунистички симпатизери и према онима који не извршавају добивена наређења“.¹⁷⁸

Команда националних трупа нашла се пред задатком да води рат против готово читавог становништва једне нахије. У таквој ситуацији предложила је Народној управи да се од стране жандармерије похпси сваки десети од непослушника, и то они за које се буде сматрало да су вође и наговарачи отказивања послушности, а тек онда да се, уз помоћ неке стране, било њемачке било националистичке јединице, разоружа цио батаљон и похпси сва сумњива лица и партизански симпатизери, након чега би, по

¹⁷⁶ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 595.

¹⁷⁷ Исто, 943.

¹⁷⁸ Исто, 597.

њеној оцјени, било могуће приступити реорганизацији батаљона.¹⁷⁹

Да би остварила други, тежи дио свога плана о „сређивању“ прилика у ријечкој нахији, Команда националних трупа се 30. марта обратила и Самосталној фелдкомандантури, предлажући јој да се од јединица мајора Лашића формира један батаљон, јачине 500 војника, као казнена експедиција, који би уз помоћ мањег одјељења Нијемаца извршио репресалије над становништвом односне нахије и разоружао Ријечки национални батаљон. Према овом предлогу, Лашићев батаљон би остао на терену 10—15 дана и хранио се на терет становништва, а послје обављеног посла продужио би са исто таквим задатком у Црмницу, уколико се стање у њој не би до тада поправило.¹⁸⁰

У међувремену командант Ријечког националног батаљона капетан Ражнатовић дао је оставку на службу. Он је беспомоћно ди-гао руке и изјавио да му је немогуће командовати, молећи да се на његово мјесто одреди неко други ко ће имати „већи ауторитет“. Као формалан изговор за отказ на службу послужио му је случај што су два војника из његовог батаљона, један из Метериза а други из Добрске Жупе, предали оружје партизанима и што их је немачка Команда мјеста у Ријечи Црнојевића, након саслушања, пустила на слободу.¹⁸¹ Но, ускоро је дошло до новог предавања оружја од стране „националиста“ партизанима. Командир Ријечке жандармеријске чете је о томе 9. априла реферисао сљедеће: „Ноћу 7/8. овог мјесеца партизани су се пребацили преко Царева Лаза у правцу Бобије и села Додоши и Превлака. Националисти ових села предали су оружје без икаквог отпора. Вјерујем да су ови позвали партизана да им оружје уруче, јер су исти имали рок од команданта националног батаљона да оружје предају данас до 6 сати, јер су одрекли сваку послушност за борбу против комуниста. Ово су учинили сигурно да би предухитрили разоружање од стране жандармерије“.¹⁸²

Два дана касније, ново постављени командант Ријечког националног батаљона Саво Јовићевић упутио је Јову Ђукановићу писмо сљедеће садржине:

„Подносим Вам извјештај о стању у Ријечкој нахији у виду приватног писма. Петог овог мјесеца извијестио сам Вас актом о стању и тражио да ми се у року од 48 сати упути 300 четника ради успостављања власти, реда и рада и како бих ја послје тога могао лако организовати батаљон. Рок је прошао данас у подне а ја не добих никакав конкретан одговор. За ово вријеме свим силама настојао сам и сада настојим да стање у нахији поправам, али је то немогуће.

¹⁷⁹ Исто.

¹⁸⁰ Исто, ЦГ — X — 78.

¹⁸¹ Исто, ЦГ — В — 602; АИИ, 6131/X 1в—17 (44).

¹⁸² АИИ, 6137/X 1в—24 (44).

Јуче ми је дошла из Вранине депутација виђених људи да њихову грешку исправе. Дао сам им могућност. Сјутра треба да ми од њих стигне списак свих бораца од 18—60 година, који својеволјно пристају на борбу противу комуниста — партизана и да ће моја наређења извршавати. Плашим се да се не предомисле из следећих разлога:

1) што ми је село Дујево на мој захтјев данас у 12 сати положило оружје. Неће да приступе као борци у новоорганизовани батаљон. Хтјели би да остану по страни и неутрални;

2) Селу Додошима сам издао наређење да ми оружје донесу до 18 сати данас, што до 21 час нијесу урадили, па је вјероватност да то неће ни урадити. Они су раније држали скупове на којима су били ријешили да оружје положи. Пошто га данас нијесу донијели постоји бојазан да га неће ни предати без отпора.

3) што су наоружани националисти из села Друшића, који су наново уписани у спискове новог батаљона, одбили да приме требовање — следовање. Значи према томе да су и они одбили сваку послушност;

4) што је комунистичка пропаганда страшно проведена и подрила сваки акт од стране националних власти. Сељаци су увјерили стопроцентно да нити националне власти нити Њемци немају снаге и моћи да успоставе ред и поредак. Обећали су им, изгледа, да их неће дирати, него да мирно сједе код својих кућа. На велику жалост, код овог лаковјерног и исквареног свијета то им је успјело.

Стање сваким часом је све горе и горе. Ако се хитно овоме не стане на пут ствар ће отићи у суноврат. Сва снага коју имам састоји се у ономе што сам одвео са собом из Цетиња.

Ако село Додоши не донесе оружје сјутра требало би над њима извршити репресалије, јер сам то у наређењу и назначио, али ја немам са киме. Одвести ове 20 људи да изгубе главу гријех би био и то себи не могу дозволити. На жандармерију, и поред најбоље воље командира чете, не може се много рачунати, јер и то је потпуно несигурно као и све ово друго.

Молим Вас да ме извијестите ако сте и сами у могућности, макар и приватно, да знам што могу даље радити и како се управљати“.¹⁸³

Као што се види, стање квислиншке организације у ријечној нахији било је више него слабо. Народ је, у својој већини, био убијеђен у коначну побједу Народноослободилачке војске. Зато су многи појединци који су до тада служили у квислиншким јединицама смањали за дужност и потребу да се повежу са партизанима и да нешто допринесу општој борби за ослобођење, или бар да је не ометају. Партизани су залазили готово по свим

¹⁸³ Исто, 6966/Х 1в—68 (44).

селима, састајали се са наоружаним „националистима“ и жандармима и одржавали са њима конференције, нарочито у ријечкој општини.¹⁸⁴

Једанаестог и дванаестог априла прошли су кроз села Доњег Цеклина један батаљон четника из Цетиња и отприлике исто толико Нијемаца, али не у вези са рашчишћавањем ситуације у Ријечком националном батаљону, већ ради успостављања комуникације Ријека Црнојевића — Цетиње, коју су прекинуле јединице Народноослободилачке војске.¹⁸⁵ Питање окупљања и реорганизације Ријечког националног батаљона остало је на тај начин и даље отворено.

Покушај Команде националних трупа Црне Горе да ријешити питање обезбјеђења комуникације Цетиње — Ријека Црнојевића, којим се нешто више позабавила у другој половини априла, може се довести у посредну везу са њеним општим настојањима да поправи стање своје организације у ријечкој нахији. У циљу обезбјеђења ове комуникације предвидјела је формирање комбиноване чете од 110 војника од „националиста“ из Добрског Села, Горњих и Доњих Улића, Бокова и Косијера. Како је у Добрском Селу већ било наоружано за ову сврху 35 војника а у Бокову и Косијерима 20, то је Јово Ђукановић наредио команданту Ријечког националног батаљона да 17. априла позове у Ријеку Црнојевића сељаке Бокова и Горњих и Доњих Улића и наоружа из

¹⁸⁴ Исто, 6137/X 1в—24 (44); АВИИ, четничка архива, ЦГ — X — 87 и 101; АВИИ, 28—8, к. 1956.

¹⁸⁵ У ноћи између 8. и 9. априла два батаљона VI бригаде, ојачана четом Ловћенског одреда, напала су непријатељске положје на комуникацији Ријека Црнојевића — Цетиње и у жестоком окршају успјела да отјерају непријатеља и овладају тим положајима. Том приликом нашли су у бункерима 16 мртвих Нијемаца, а заплијенили су знатну количину оружја, муниције и друге спреме. Уједно су овладали комуникацијом, коју су порушили на више мјеста. Исте ноћи један батаљон VI бригаде са четом Ловћенског одреда напао је непријатељски положај на Кошарицама, који, истина, није био заузет, али су Нијемцима задати губици од 11 мртвих. У оба напада партизани су имали 4 мртва и 12 рањених. Деветог априла Нијемци из Цетиња су са моторизацијом и артиљеријом покушали да поврате комуникацију, али су били одбијени уз губитке. Двије чете партизана улутиле су се потом ка Доњем Цеклину правцем Горњи Цеклин — Зачир — Дубова — Смоковци. У Смоковцу су разјурили жандармеријску станицу, чији су жандарми, осјетивши на вријеме покрет партизана, побјегли ка Црмници. (Зборник III, књ. 7, док. 150 и 155; АВИИ, 5/7—10, к. 397 и четничка архива, ЦГ — В — 606).

Покрет Нијемаца и четника кроз ријечку нахију од 11. и 12. априла уследио је као нов покушај да поврате комуникацију Ријека Црнојевића — Цетиње, што им је овом приликом пошло за руком, јер партизана више није било на том терену. Идући комбиновано у три колоне кроз ријечка села, Нијемци и четници су се 12. априла у 11 часова састали на Шинђону. Одатле су Нијемци продужили за Подгорицу, а четници се истога дана послје подне вратили у Цетиње. (АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 617 и ЦГ — X — 101).

ових села још 55 људи.¹⁸⁶ Међутим, становници ових села нијесу се одазвали позиву команданта батаљона, па је Ђукановић лично наредио старјешинама односних села да се са свим својим људством од 16 до 60 година неизоставно јаве 20. априла команданту батаљона у Ријечи Црнојевића, пријетећи, у случају поновног неизвршења наређења, најтежим репресалијама.¹⁸⁷ Истовремено је предложио Фелдкомандантури да се и она са своје стране обрати старјешинама ових и свих осталих села дуж комуникације и запријети им у најстрожој форми да морају извршавати наређења својих старјешина и обезбјеђивати комуникацију.¹⁸⁸ Али све пријетње квислиншког вођства остале су безуспјешне, иако су неке од њих наговјештавале најстрашније репресалије.¹⁸⁹ Ми, истина, не знамо у потпуности како је све ишло са организацијом обезбјеђења комуникације Цетиње — Ријека Црнојевића од стране квислинга, али неки подаци ипак указују на тешкоће које су и даље постојале у овом смислу. Тако, на примјер, стража на Мекавцу, коју су чинили 30 војника Цетињског кадровског батаљона, напустила је 16. априла на своју руку стражарско мјесто.¹⁹⁰ Осамнаестог априла Јово Ђукановић је наредио команданту жандармерије у Цетињу да му преко жандарма пронађе и стражарно приведе 4 лица из Добрског Села.¹⁹¹ Пошто је сељацима Добрског Села било наређено да, почев од 15. априла, дају за стражу на Мекавцу 15 војника, који ће се смјењивати свака 24 часа,¹⁹² то је врло вјероватно да је налог за хапшење поменутих лица у вези са овим наређењем. Напокон, познато нам је да су се партизани у мањим групама сваке ноћи пребацивали преко Добрске плоче и прелазили комуникацију у оба правца, што потврђују и извјештаји самих квислинга.¹⁹³

Слично стање је било и у црмничкој нахији. Црмнички четници су се са страхом сјећали упада Ударне групе батаљона НОВ у Црмницу у децембру 1943. године, којом приликом су партизани у два маха убили 13 Нијемаца, 53 италијанска фашиста и 47

¹⁸⁶ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 623.

¹⁸⁷ Исто, 624.

¹⁸⁸ Исто, 622.

¹⁸⁹ Порука Јова Ђукановића становницима села поред комуникације Цетиње — Ријека Црнојевића је гласила: „Кметови села као и мештани одговорни су за напад на припаднике немачке војске као и на припаднике националних трупа на њиховом рејону а такође и за разарање главног друма и телефонске линије. На случај да становништво не пружи никакав отпор нападима партизана на њиховом сектору, или да им, како је то до сада био случај, иде на руку, против тих села ће бити спроведене казнене мере, куће ће бити спаљене а становници ће бити кажњени смрћу“. (АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 622).

¹⁹⁰ АВИИ, четничка архива, ЦГ — Х — 81 и 107.

¹⁹¹ Исто, ЦГ — В — 626.

¹⁹² Исто, 618.

¹⁹³ Исто, ЦГ — Х — 108.

четника.¹⁹⁴ Тај страх је био потенциран поразом у катунској нахији, када су црмнички четници дали нове велике жртве: преко 40 погинулих и 20 заробљених.¹⁹⁵ Да би извршила реорганизацију тамошњих својих снага, Команда националних трупа Црне Горе је 8. марта наредила и команданту Црмничког националног батаљона да формира један оперативни батаљон, у јачини од 350 војника, и један резервни.¹⁹⁶ Међутим, такво наређење се није могло извршити јер је партизанска пропаганда у Црмници била врло јака, без обзира на то што у оно вријеме тамо није било партизанских јединица. Сељаци су све више увиђали да је једини исправан и поштен пут народноослободилачка борба и да их четничке вође воде у погибију и срамоту, због чега су све чешће и у све већем броју одржавали везе са партизанима у позадини. Они који то нијесу радили и још нијесу били на линији народноослободилачке борбе, избјегавали су квислиншку службу настојећи да остану неутрални и да се не замијерају партизанима. Што је важно за оцјену ондашњих политичких прилика у Црмници, група окорјелих квислинга је постала плашљива до те мјере да је било довољно да се у неком селу појави партизанска тројка па да сви побјегну на Вирпазар. Непрекидно су осјећали „страх од најезде“.¹⁹⁷ Због тога је безбједност партизана-позадица изгледала већа него било кад раније.

Оновремени извјештаји квислиншких функционера из Црмнице на свој начин илуструју стање политичких прилика у овој нахији. Тако, командир Горњоцрмничке жандармеријске чете Петар Ђуковић, жалећи се на партизанску пропаганду, у свом писму команданту националних трупа Црне Горе од 21. марта 1944. каже:

„Ова пропаганда, као и сличне, учиниле су прво да војници откажују послушност да иду не да се боре даље од Црмнице, после да не стражарче у селу; затим да не поштују и не извршавају наређења претпостављених и на крају сада су појединци почели прелазити у партизане, а велики број наоружаних нити је националиста нити партизан. Ако се не преухитри постоји вјероватноћа да потпуно пређу под контролу партизана“.¹⁹⁸

Душан Поповић, срески начелник у Бару, такође Црмничанин, још је конкретнији. У свом извјештају од 13. априла он каже:

„И милиција и жандармерија незадовољне су старешинским кадром и слаб је. Слегло се на Виру неколико људи и у села их никако нема. Тако залуду је Брчело одређено за седиште жанд.

¹⁹⁴ АИИ, 7158/Х 1в—87 (44).

¹⁹⁵ Зборник III, књ. 7, док. 97.

¹⁹⁶ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 538.

¹⁹⁷ Исто, 941 и АВИИ, 28—8, к. 1956.

¹⁹⁸ АИИ, бр. 6128/Х 1в—14 (44).

чете кад командир Ђуковић ни у једно село просто из страха не сме да пође. А при појави једне тројке у селу сви који код њега у Вир не побегну партизани су и нико га не слуша, те једни „партизани“ а извјесни параноици. Незгодно се гледа и на магационере и оне око њих. Дошло је као срамота поћи на стражу блока у Виру и чувати лупеже, кукавице и женске. Најтеже пада ова пропаганда, јер слаби дисциплину и послух и развија саботерство. Неповећење изазива непослух.

На Виру има неколико паничара и денунцијатора, а сарадника Бранка Гојнића, криминалног типа своје врсте каквог Црна Гора никада није имала. Они су патентирали национализам, раде по упутствима Бранковим са Цетиња, а циљ им је просто отерати масе Црмничана у шуму, како би се еминентност Бранкова за покрет доказала а сумњичење исправних и маса оправдало. Народ их неће.

Појава једне тројке у Буковику 19. и 20. марта, бекство у Вир седам националиста, који тројку нису ни видјели, алармирање да су Буковичани пришли партизанима и друго, створило је на Виру панику, појачану проналажењем једног ручног куфера санитетског материјала у празним зградама манастира у Г. Брчелима, па је машта параноика створила штаб батаљона или бригаде и борбе у Глухом Долу. Под тим утисцима позват је из Бара командант жанд. батаљона и одред војске. Присуство средског начелника ублажила је патолошку динамичност и злоћудност параноика. Зле ћуди нису рачунале на тешке последице, а без потребе, које су масе исправних сељака могле снаћи. . .

Партизани у своје пропагандистичке сврхе искоришћавају често бруталне поступке појединих жанд. старешина и групица привилегованих пратња у овим крајевима, где менталитет није као онамо одакле су дошли.

Поједина тројка може доћи у свако село до симпатизерске куће, до задовољења својих потреба и до прибављања информација. У позадинској служби служе се женским, овим опасним елементима. Појмљиво је што се сељак на употребу оружја [не одлучује] а сам код неучвршћене власти, код нечисте ситуације, и пред страхом од навале партизанских маса“.¹⁹⁹

Иако је овај извјештај Поповића јако обојен субјективном нотом, из њега се ипак може уочити стварно политичко стање. За оцјену тога стања, напоскон, није без значаја што се кроз тај субјективизам уочава стање односа између појединих квислиншких функционера, које је бременито нетрпељивостима, каријеризмом, међусобним оговарањима, личним свађама и сл.

У оваквој ситуацији, природно, није се могло извршити формирање квислиншких јединица. Зато се Команда националних

¹⁹⁹ Исто, 6141/X 1в—28 (44).

трупа жељела задовољити и формирањем само једне чете од 100 људи, која би служила специјално за одржавање реда у Црмници и не би се употребљавала нигдје ван ње, па је у том смислу издала одговарајуће наређење команданту Црмничког националног батаљона. Према том наређењу, чета је требало да буде стационарирана у Виру и одатле да прави повремене акције по црмничким селима, да хапси и разоружава лица која се не одазивају позивима националистичких власти и да се издржава на рачун оних који избјегавају вршење тих дужности, а предвиђени су у састав батаљона од 350 људи.²⁰⁰ Али и то је била само добра жеља, јер није имао ко да врши ове послове. Командант Националног батаљона Ђуро Пламенац жалио се да партизански симпатизери „нијесу могли бити разоружани јер на позив неће да дођу а ниједан Црмничанин неће другог да разоружа а потписати то не би могао па да је као Марко Краљевић“.²⁰¹ Зато се и овдје указало на потребу прибјегавања санкцијама са стране, тим прије што штаб Барског жандармеријског батаљона није могао бити премјештен у Вирпазар, иако је Команда националних трупа Црне Горе на томе инсистирала баш због онаквог стања у Црмници.²⁰²

Командант Жандармеријског батаљона у Бару био је капетан Радојица Рончевић. Црмнички четници су му се обратили и позвали га да им помогне у рјешавању њихових проблема. И заиста, крајем марта стигао је он са својим жандармима и једном групом од 20 Нијемаца и неколико дана крстарио црмничким селима. Мада је овај бивши југословенски официр, са дружином коју је имао око себе, већ био добро познат по злу у овим крајевима, црмнички сељаци су и према њему испољили свој непослух. Ипак, под пријетњом репресалија, на по неколико пута поновљене позиве, морали су се окупљати на зборна мјеста која им је заказивао. Репресалије су биле блаже но што се очекивало, јер су се квислинзи плашили да би са њима дигли сељаке непосредно у партизане. Рончевићева група, у заједници са црмничким четницима, извршила је неке измјене у старјешинском особљу по селима и похапсила извјестан број особа у циљу вођења истраге ко одржава везе са партизанима, али и констатовала: „Комунисти су пропагандном успјели да убиједу већи дио народа да су на правом путу и да их потпомажу Енглези и Американци, те моментално не само комунисти и њихови симпатизери него и дио национално оријентисаних је у колебању на коју ће страну. Осјећа се струја ради тражења неке средине“.²⁰³

Четнички функционери из Црмнице су од старијих команда тражили да се издјејствује слање једне њемачке јединице у Цр-

²⁰⁰ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 593.

²⁰¹ Исто, 680.

²⁰² Исто, 2320.

²⁰³ Исто, 941 и АВИИ, 28—8, к. 1956.

мницу, која би ту стационарала. Сматрали су да такве посаде треба успоставити на Љуботињу и у Паштровићима, који су углавном били у партизанским рукама, чиме су у великој мјери објашњавали стање код своје куће.²⁰⁴

У првој половини априла, црмнички четници су на превару убили партизана Ива Никића, члана Среског комитета КПЈ у Бару.²⁰⁵ Ову смрт покушали су да искористе у циљу преузимања политичке иницијативе на свом терену. Спровели су тога ради и анкету да се сваки појединац писмено изјасни да ли мрзи партизане и да ли ће се борити против њих. Атмосфера је за њих заиста постала нешто повољнија, што се види из чињенице да су, како-тако, успјели да добију 568 потписника, који су изјавили да ће се добровољно борити против партизана.²⁰⁶

То је све, ипак, још увијек био само успјех на папиру. Због тога командант националних трупа Црне Горе Јово Ђукановић у свом извјештају Народној управи, писаном око 20. априла 1944. године, обавјештава да Црмнички национални батаљон није могао бити формиран и да су се за сада тамо морали задовољити пописом „оних који добровољно изјаве да желе да и даље врше националну службу“. У овом извјештају Ђукановић је предложио да се издјејствује слање једног одјељења Нијемаца, које би се смјестило као стална посада у Брчелима. Предочавао је да је њемачка посада потребна и због осигурања водовода, одакле се Цетиње снабдијева водом, које је, како је писао, без њиховог присуства немогуће остварити.²⁰⁷

У осталим дијеловима барског среза становништво је такође било већином расположено за народноослободилачки покрет, али је у општинама барској и улцињској владао велики терор капетана Рончевића и албанског квислиншког вође Хасана Јусуфа.²⁰⁸ Мада Јусуфова организација није имала никакве идеолошке ни организационе везе са четничким, као ни сепаратистичким покретом у Црној Гори, Рончевић је са њим лако нашао заједнички језик. Кад су га питали за убиства 14 Улцињана од стране Јусуфове банде, одговорио је: „Добро су урадили, само нека је мање комуниста“.²⁰⁹

Терор Хасана Јусуфа нарочито је био жесток током зиме 1943/44. године, али је настављен и у сљедећим мјесецима. Помоћу тзв. Косовара Јусуф је успио да наоружа читаво за пушку способно албанско становништво улцињске општине, па је отпочео да врши притисак и на становништво шестанске општине. У

²⁰⁴ Исто; АИИ, 6141/Х 1в—28 (44) и 6128/Х 1в—14 (44).

²⁰⁵ АИИ, 7609/III 1—50 (44).

²⁰⁶ Исто.

²⁰⁷ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 778.

²⁰⁸ Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе. књ.

овом послу је ишао толико далеко да је пропагирао да се од окупатора пушке не узимају него купују. На тој основи је вршио шпекулације, приморавајући сељаке да дају жито за оружје. Због оваквог стања рад за народноослободилачки покрет у улцињском крају је био врло отежан.²¹⁰

У барској општини стање је, међутим, било другачије. Иако је терор Рончевића изазвао велики страх у народу, ипак је рад за народноослободилачки покрет био могућ. Ово због тога што квислиншких јединица, изузев Жандармеријског батаљона, није било, а осим тога жандарми су у већини били неактивни. Изузетак је чинила Рончевићева пратња — штапски вод — коју су сачињавали жандарми које је Рончевић са собом довео приликом свога постављења у Бару.²¹¹ Са гледишта развоја и организације квислиншког покрета у овом крају, присуство Рончевића је било више од штете него од користи за тај покрет. Ово тим прије што се између њега и капетана Миливоја Митровића, родом из будванске општине, развило велико ривалство. У тај дуел између двојице квислиншких функционера умијешало се на свој начин и становништво Бара и околине, пружајући подршку капетану Митровићу и захтијевајући да он буде постављен за команданта Жандармеријског батаљона у Бару.²¹²

У првој половини априла Рончевић је добио новог сарадника у личности капетана Крста Кљајевића, који је са својих 25 жандарма, смјењујући један вод црмничких жандарма, дошао на челу жандармеријске посаде из Петровца. Тиме се стање изменило на штету релативно повољних услова за рад за народноослободилачки покрет у овом крају.²¹³

У будванској општини постојао је, више на папиру, Национални батаљон од 130 војника. Батаљон није примао храну ни плату и зато практично није вршио никакву службу. Да би поправила стање у овој јединици квислиншка команда из Цетиња је у априлу поставила за њеног команданта капетана Митровића.²¹⁴ Због оваквог стања услови за рад за народноослободилачки покрет на овом дијелу Црногорског приморја су били повољни. У општинама светостефанској и петровачкој позадински радници су отворено залазили по свим селима гдје није било окупатора и имали су прилично успјеха у раду. Са одржавањем конференција је, истина, ишло доста тешко, јер се народ плашио репресалија од стране окупатора и четника, али су се користиле друге форме рада као сијела, појединачни контакти и сл. У спичанској општини расположење за народноослободилачки покрет било је

²¹⁰ АВИИ, 28—8, к. 1956.

²¹¹ Исто.

²¹² АИИ, 7609/III 1—50 (44).

²¹³ Исто и 7608/III 1—49 (44).

²¹⁴ АВИИ, четничка архива, ЦГ — В — 778.

добро код православног становништва, док се у католичка села теже залазило, али становништво ипак није показивало непријатељско расположење према НОП-у.²¹⁵

Као што се види, криза која је захватила војну и политичку организацију Команде националних трупа Црне Горе и Народне управе у Цетињу била је врло дубока. Покрет готово цјелокупних снага квислинга којима су располагали у Црној Гори против партизанских снага у љешанској и катунској нахији крајем фебруара и почетком марта 1944. сâм по себи је дошао као резултат опште кризе квислинга у Црној Гори. Слободну територију цетињског среза сматрали су најслабијом тачком партизанског фронта у Црној Гори, па су се надали да ће у условима својих општих недаћа забиљежити макар један успјех. Међутим, преварена нада, и то на онакав начин и уз онакав пораз, значила је тоталну и ненадокнадиву деморализацију свих квислиншких снага у Црној Гори, а посебно оних са подручја старе Црне Горе. Уједно, то је представљало нову крупну пobjеду јединица Народноослободилачке војске и нов полет народноослободилачког покрета уопште.

R É S U M É

Duro Vujović

DÉFAITE DES ČETNIK ET DES SÉPARATISTES SUR LE TERRITOIRE DE KATUNSKA NAHIJA (RÉGION) AU COMMENCEMENT DE MARS 1944 ET LA CRISE DANS LE MOUVEMENT QUISLING AU MONTÉNÉGRO

Après la capitulation de l'Italie, le 8 septembre 1943, le mouvement quisling au Monténégro a vécu une crise sérieuse. Pour cette raison les quisling eurent besoin de quelques mois pour la préparation, en collaboration avec l'occupant allemand, afin de pouvoir mener une action sérieuse contre les partisans qui tenaient en possession presque tout le territoire actuel du Monténégro à l'exception de sa bande maritime et de quelques grandes garnisons. Considérant le territoire libre de l'arrondissement de Cetinje comme point le plus faible du front partisan au Monténégro, les forces quisling, comptant 5000 soldats, ont mené une action contre les partisans en différentes directions dans cette région. Cependant, bien que numériquement maintes fois inférieurs, les partisans au

²¹⁵ АВИИ, 28—8, к. 1956.

commencement de mars 1944 ont causé aux četnik une défaite pénible dans le domaine de Katunska nahija en délogeant de leurs rangs plus de 350 soldats. Les formations quisling brisées battirent en retraite panique recherchant le salut auprès des garnisons d'occupation d'où ils étaient partis. De telle sorte leur mouvement s'est abimé dans une crise encore plus profonde qui s'est manifestée surtout d'une façon évidente dans le territoire de l'ancien Monténégro où leur organisation a subi une débacle complète.